

Bazyli Degórski *OSPPE*

ODWOŁYWANIE SIĘ DO AUTORYTETU OJCÓW NA SYNODACH AFRYKI ŁACIŃSKIEJ OD IV DO VI WIEKU. SPRAWA APIARIUSZA Z *SICCA VENERIA*

1. Wprowadzenie w zagadnienie

Żywa wymiana dokumentów, która miała miejsce na początku V wieku między Kościołem Afryki Łacińskiej a Stolicą Rzymską, dostarcza wyraźnych choć nie obszernych, dowodów na odwoływanie się już w starożytności chrześcijańskiej do autorytetu Ojców Kościoła w znaczeniu normatywnym, decydującym. Mamy tu do czynienia z rzadkimi jeszcze, co prawda, przykładami odwoływania się do Tradycji Kościoła, ale powtarzają się one coraz częściej i mają coraz bardziej formalny charakter, a tym samym stają się znaczące. Pojawiają się w kluczowym okresie stopniowego kształtowania się świadomości jurysdykcji w Kościele, ostatecznego uznania Tradycji w ramach praktyki kościelnej oraz dyskusji nad rolą Stolicy Rzymskiej w życiu Kościołów lokalnych. Semantyka badanego przez nas zagadnienia jest więc dość szeroka. Będzie przeto rzeczą stosowną przypomnieć tu, że wyrażenie „Ojcowie Kościoła”, które dzisiaj ma bardzo specyficzną konotację, umieszczającą je przede wszystkim w perspektywie doktrynalnej lub metodologicznej, w okresie, o którym mowa, miało inne znaczenie: wskazywało nie na naukę teologiczną starożytnych autorów, gdyż wówczas byli to autorzy współcześni, ale oznaczało raczej kolegium biskupie lub soborowe (synodalne) i w tym znaczeniu miało charakter czysto prakseologiczny i dyscyplinarny, wiązało się ze złożonym zagadnieniem władzy w Kościele, która powinna mieć charakter czysto służebny.

Nic dziwnego więc, że przedstawione poniżej teksty pochodzą z obrad synodalnych, które powołują się na uchwały innych synodów, czyli pochodzą od kolegów biskupich odwołujących się ewentualnie do jeszcze

wcześniejszych ustaw. Teksty te odzwierciedlają stanowisko zajmowane przez Kościoły lokalne, które przeciwstawiały się pozycji zajmowanej przez Kościół Rzymski w okresie, który był szczególnie naznaczony szukaniem odpowiedzi na pytanie, czy istnieje jurysdykcja kościelna jako taka oraz czy jakiś jeden Kościół może mieć władzę bezsprzecznego rozkazywania i decydowania o życiu eklezjalnym innego Kościoła. Choć zagadnienie to było obecne od czasów Ojców post-apostolskich i dało o sobie znać także i w III wieku, to jednak nabrało szczególnego znaczenia dopiero od wieku IV, a to pod wpływem różnego rodzaju kontrowersji. Wśród protagonistów na uwagę zasługują: św. Cyprian z Kartaginy¹; donatyści forsujący termin

¹ Na temat św. Cypriana z Kartaginy por.: *Clavis Patrum Latinorum* numery 38-67; *Acta Cypriani* (Bibliotheca Hagiographica Latina numer 2037; tłumaczenie hiszpańskie w: *Biblioteca de Autores Cristianos* 75, s. 756-761; tłumaczenie włoskie: M. PELLEGRINO, *Vita e martirio di S. Cipriano*, Alba 1955, s. 191-199; tłumaczenie francuskie: V. SAXER, *Saints anciens d'Afrique du Nord*, Roma 1979; *Atti e passioni dei martiri*. Introduzione di A.A.R. BASTIAENSEN, testo critico e commento a cura di A.A.R. BASTIAENSEN ET AL., Fondazione Lorenzo Valla, Milano 1987, s. 193-231); J.L. MAIER, *Le dossier du Donatisme. I: Des origines à la mort de Costance II (303-361)*, Texte und Untersuchungen 134, Berlin 1987, s. 122-126; M.A. TILLEY, *Donatist Martyr Stories. The Church in Conflict in Roman North Africa*, Translated Texts for Historians 24, Liverpool 1996, s. 1-5; PONTIUS CARTHAGINENSIS, *Vita Cypriani* (Bibliotheca Hagiographica Latina numer 2041; tłumaczenie hiszpańskie w: *Biblioteca de Autores Cristianos* 75, s. 724-750; tłumaczenie włoskie: M. PELLEGRINO, *Vita e martirio di S. Cipriano*, Alba 1955, s. 89-187; M. SIMONETTI, w: *Collana di Testi Patristici* 6; L. CANALI, w: *Vite dei Santi*, Fondazione L. Valla, Milano 1975, s. 5-49); V. SAXER, *Afrique latine*, w: *Hagiographies. Histoire internationale de la littérature hagiographique latine et vernaculaire en Occident des origines à 1550*, sous la direction de G. PHILIPPART, CC. Hagiographies 1, Turnhout 1994, s. 35-43; V. SAXER, *Atti dei martiri*, s. 179-191; A. WŁOSOK, *Actes des martyrs et Passions*, w: *Nouvelle histoire de la littérature latine, V: Restauration et renouveau. La littérature latine de 284 à 347 après J.C.*, éd. par R. HERZOG, Turnhout 1993, s. 426-427, 433-435; J. ARONEN, *Indebtedness to Passio Perpetuae in Pontius' Vita Cypriani*, "Vigiliae Christianae" 38/1 (1984) 67-76; Y. DUVAL, *Loca sanctorum Africae*, II, Paris 1982, s. 671-695; *Histoire des saints*, II, s. 121-130; T. BAUMEISTER, *Der heilige Bischof. Überlegungen zur Vita Cypriani*, w: "Studia Patristica" XVIII, Kalamazoo 1989, s. 275-282; S. DELEANI, *Le récit de la mort de Cypriens dans la Vita Cypriani: structure et signification*, w: *La narrativa cristiana antica. Codici narrativi, strutture formali, schemi retorici. XXIII Incontro di Studiosi dell'Antichità Cristiana. Roma 5-7 maggio 1994*, Studia Ephemeridis Augustinianum 50, Roma 1995, s. 465-477; H. MONTGOMERY, *Pontius' Vita Cypriani and the making of a Saint*, "Symbolae Osloenses" 71 (1996) 195-215; V. SAXER, *La Vita Cypriani du diacre Pontius*, "Première biographie chrétienne", w: *Orbis Romanus Christianusque ab Diocletiani aetate usque ad Heraclium. Travaux sur l'Antiquité Tardive rassemblés autour de recherches de Noël Duval*, Paris 1995, s. 237-251; TENŽE, *Vie liturgique et quotidienne à Carthage vers le milieu du IIIe s.*, Studi di antichità cristiana 29, Roma 1969; CH. SAUMAGNE, *S. Cyprien, évêque de Carthage, "pape" d'Afrique*, Études d'antiquités africaines, Paris 1975; A. D'ALÈS, *La théologie de S. Cyprien*, Paris 1922; E.W. BENSON, *Cyprian, his*

cathedra Petri; papież Juliusz² i synod w Sardyce³ (w dzisiejszej Sofii) ok.

Life, his Time, his Work, London 1897; J.A. FAULKNER, *Cyprian the Churchman*, Cincinnati-New York 1906; H. KOCH, *Cyprianische Untersuchungen: Arbeiten zur Kirchengeschichte*, IV, Bonn 1926; D.D. SULLIVAN, *The Life of the Nord Africans Revealed in the Works of St. Cyprian*, Washington D.C. 1933; J.P. BRISSON, *Autonomisme et christianisme dans l'Afrique romaine de Septime Sévère à l'invasion arabe*, Paris 1958; M.A. FAHEY, *Cyprian and the Bible: a Study in Third-Century Exegesis*, Tübingen 1971; L. DUQUENNE, *Chronologie des lettres de S. Cyprien*, *Subsidia hagiographica* 54, Bruxelles 1972; M. GIRARDI, *Scrittura e battesimo degli eretici nella lettera di Firmiliano a Cipriano*, "Vetera Christianorum" 19 (1982) 37-67; M. PELLEGRINO, *Eucarestia e martirio in San Cipriano*, w: *Convivium dominicum*, Catania 1959, s. 135-150 (przedruk: *Ricerche patristiche* 1, Torino 1982, s. 525-540); E. GALLICET, *Cipriano e la Chiesa*, w: *La concezione della Chiesa nell'antica letteratura Cristiana*, Pubblicazioni dell'Istituto di Filologia Classica e Medievale 100, Genova 1986; V. SAXER, *La Bible chez les Pères latins du IIIe siècle*, w: *Le monde latin antique et la Bible*, sous la direction de J. FONTAINE ET CH. PIETRI, Paris 1985, s. 339-369; W. WISCHMEYER, *Der Bischof im Prozes. Cyprian als Episcopus, Patronus, Advocatus und Martyr vor dem Proconsul*, w: *Fructus centesimus. Mélanges offerts à Gerard J.M. Bartelink*, *Instrumenta Patristica* 19, Dordrecht 1989, s. 363-371; A.G. HAMMAN, *Ascèse et virginité à Carthage au IIIe siècle*, w: *Memoriam sanctorum venerantes. Miscellanea in onore di Monsignor Victor Saxer*, *Studi di Antichità Cristiana* 48, Città del Vaticano 1992, s. 503-514; P. SINISCALCO, *La lettera 63 di Cipriano sull'eucarestia. Osservazioni sulla cronologia, sulla simbologia, sui contenuti*, w: *Storia e interpretazione degli antichi testi eucaristici*, Genova 1995, s. 69-82; E. Zocca, *La "Senectus mundi"*. *Significato, fonti e fortuna di un tema cipriano*, w: *Studi sul cristianesimo antico e moderno in Onore di Maria Grazia Mara*, pod red.: di M. SIMONETTI E P. SINISCALCO (= "Augustinianum" 35 [1995] 641-677); H. MONTGOMERY, *The Bishop Who Fleed: Responsibility and Honour in Saint Cyprian*, w: *Studia Patristica*, XXI, Leuven 1989, s. 264-267; I. PEREIRA LAMELAS, *Una domus et ecclesia dei in saeculo. Leitura socio-anropológica do projecto de ecclesia de S. Cipriano de Cartago*, Lisboa 2002; H. BAKKER i inni (pod red.), *Cyprian of Carthage. Studies in his Life, Languages and Thought*, Leuven 2013; A. MUSCONI, *Ecclesia mater chez Cyprien de Carthage*, Roma 2013; M. STAROWIEYSKI, *Cyprian*, w: TENŻE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 243-248.

² Odnosnie do papieża Juliusza I por. np.: V. MONACHINO, *Il primato nella controversia ariana*, w: *Saggi storici intorno al Papato*, Roma 1959, s. 17-90; W. GESSEL, *Das primatiale Bewusstsein Julius I. im Lichte der Interaktionen zwischen Cathedra Petri und den zeitgenössischen Synoden*, w: *FS H. Tüchle*, Paderborn 1975, s. 63-74; M. SIMONETTI, *La crisi ariana nel secolo IV*, *Studia Ephemeridis Augustinianum* 11, Roma 1975, s. 135-209 (oraz skorowidz); CH. PIETRI, *Roma Christiana*, Roma 1976, s. 187-237; H.J. SIEBEN, *Die Konzilsidee der Alten Kirche*, Paderborn 1979, szczególnie s. 359-362; J. ULRICH, *Die Anfänge der abendländischen Rezeption des Nizänums*, *Patristische Texte und Studien* 39, Berlin 1994; B. STUDER, *Eusebio e i rapporti con la Chiesa di Roma*, w: E. DAL COVOLO ET AL. (pod red.), *Eusebio di Vercelli e il suo tempo*, Roma 1997, s. 181-189; B. STUDER, *Giulio I papa*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiana*, II, Genova-Milano 2007, kol. 2317-2318; M. STAROWIEYSKI, *Juliusz I*, w: TENŻE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 562.

³ Na temat tego synodu por. np.: M. SIMONETTI, *La crisi ariana nel secolo IV*, *Studia Ephemeridis Augustinianum* 11, Roma 1975, s. 161-187; L.W. BARNARD, *The Council of*

343 roku; papież Damazy⁴ i Ursynianie⁵ (zwolennicy Ursyna, będącego antypapieżem od września 366 do listopada 367 roku), którzy podkreślali jedynie zwrot *sedes apostolica*, aby wskazać na prawną władzę Rzymu i „monarchiczny” wymiar Kościoła.

Serdica: Some problems re-assessed, “Annuario Historiae Conciliorum” 12 (1980) 1-25; TENŻE, *Site of the Council of Serdica*, *Studia Patristica* 17, Oxford 1982, s. 9-13; TENŻE, *The Council of Serdica 343 A.D.*, Sofia 1983; I. OPELT, *Die westliche Partei auf dem Konzil von Serdica*, w: *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okcident*, hrsg. von R. PILLINGER, Wien 1986, s. 85-92; R.P.C. HANSON, *The search for the Christian doctrine of God: the Arian controversy, 318-381*, Edinburgh 1988; B.H. STOLTE, *La chiesa orientale e i canoni «occidentali»*, w: G. LANATA (pod red.) *Il tardoantico alle soglie del duemila: diritto, religione, società*, Pisa 2000, s. 165-175; H. HESS, *The early development of canon law and the Council of Serdica*, New York 2002; M. SIMONETTI, *Serdica. II. Concilio*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, III, Genova-Milano 2008, kol. 4860-4861.

⁴ Na temat papieża Damazego por. dla przykładu: A. FERRUA, *Epigrammata Damasiana*, Città del Vaticano 1942 (por. także recenzje: A. VACCARI, “Biblica” 24 [1943] 190-194), M.A. NORTON, *Pope Damasus: Leaders of Iberian Christianity*, Boston 1962, s. 13-80; A. LIPPOLD, *Ursinus und Damasus*, “Historia” 14 (1965) 105-128; CH. PIETRI, *Roma Christiana. Recherches sur l'Église de Rome (311-440)*, I, Roma 1976, rozdziały VI-X; J. FONTAINE, *Naissance de la Poésie dans l'Occident chrétien*, Paris 1981, rozdział VII; *Saecularia Damasiana. Atti del convegno internazionale per il XVI centenario della morte di Papa Damaso I (11-12-384 – 10/12-12-1984)*, Città del Vaticano 1986; G. PILARA, *Problemi ancora aperti nel pontificato damasiano. Lo scisma ursiniano e i concili romani nel pontificato di Damaso*, “Clio” 28/1 (2002) 115-133; R. LIZZI TESTA, *Senatori, popolo, papi. Il governo di Roma al tempo dei Valentiniani*, Roma 2004; B. PAWŁOWSKA, *In memoriam sanctorum martyrum. Epigramaty damazjańskie w rzymskich katakumbach*, “Vox Patrum” 24 (2004) 489-497; K. TYBUROWSKI, *Wkład papieża Damazego w kościelne i świeckie umocnienie władzy*, „Vox Patrum” 24 (2004) 211-222; CH. PIETRI – M. GHILARDI, *Damaso*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova-Milano 2006, kol. 1325-1329; M. SCHMIDT, *Epigrammata Damasiana, propaganda z rzymskich podziemi*, Poznań 2007; U. REUTTER, *Damasus, Bischof von Rom, Leben und Werk*, Tübingen 2009; M. STAROWIEYSKI, *Damazy*, w: TENŻE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 263-264.

⁵ Jeśli chodzi o dokumentację dotyczącą sprawy Ursyna, por. MARCELLINUS ET FAUSTINUS, *Liber precum*, w: J.-P. MIGNÉ (wyd.), *Patrologiae Latinae cursus completus* (dalej będziemy skraccali: PL) 13, kol. 80-107; *Collectio Avellana*, w: *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* (dalej będziemy skraccali: CSEL) 35/1, s. 48-58. Por. także: M. GREEN, *The Supporters of the Antipope Ursinus*, “The Journal of Theological Studies” 22 (1971) 531-538; M.J. SZYMUSIAK, *Z pradziejów bazyliki Matki Bożej Zatybrańskiej. Tragiczne dni września 366*, w: *FS Kard. S. Wyszyński*, Lublin 1973, s. 379-383; CH. PIETRI, *Roma Christiana*, I, Roma 1976, s. 408-423, 733-737 (por. także indeks: II, s. 1701); G. PILARA, *Problemi ancora aperti nel pontificato damasiano. Lo scisma ursiniano e i concili romani nel pontificato di Damaso*, “Clio” 28/1 (2002) 115-133; A. DI BERARDINO, *Ursino antipapa*, w: TENŻE (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, III, Genova-Milano 2008, kol. 5517-5518; M. STAROWIEYSKI, *Ursyn Rzymianin*, w: TENŻE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 960.

Rozumienie kwestii jurysdykcyjnej w Kościele wzrosło za pontyfikatu św. Syrycjusza⁶, który w sporze z episkopatem hiszpańskim uwypuklił jurydyczny charakter sukcesji Piotrowej, doktrynalną treść *sedes apostolica*, samą politykę kościelną ściśle złączoną z cesarską, a także kwestię rozszerzenia władzy papieskiej na Wschodzie poprzez ustanowienie wikariatu w Tesalonikach⁷.

Polemiczny niekiedy kontekst dyskusji nad wzmocnieniem roli Rzymu pozostaje tłem całej serii analizowanych dokumentów. Jest ich kilkanaście i zostały sporządzone głównie na synodach kartagińskich. Nie do końca są jednolite pod względem długości, datowania, ożywiających je kwestii dyscyplinarnych, ale przede wszystkim, jeśli chodzi o intensywność debaty będącej wynikiem swoistego postrzegania autorytetu w Kościele opartego na wierności Tradycji Ojców. Można te dokumenty podzielić na trzy grupy ułożone według chronologii, która odpowiada stopniowemu uświadamianiu sobie problemu i rozwojowi terminologii. Pierwsza seria zawiera teksty najstarsze i najbardziej ogólne. Druga składa się z tekstów o gorącym charakterze polemicznym, w których środek dyscyplinujący polega na wyraźnym sprecyzowaniu zasadności odwołania się do Ojców i prawie wyłącznie dotyczy sprawy kapłana Apiariusza z północnoafrykańskiej *Sicca*

⁶ Co do papieża Syrycjusza por.: CH. PIETRI, *Roma Christiana*, Roma 1976, szczególnie s. 888-909; D. CALLAM, *Clerical Continence in the Fourth Century*, „Theological Studies” 41 (1980) 3-50; J. GAUDEMET, *Droit de l'Église*, Paris 1985, s. 57-64; D. JASPER, *Canones synodi romani ad Gallos episcopos – die älteste Dekretale?*, „Zeitschrift für Kirchengeschichte” 107 (1996) 319-326; J. WOCH, „Portamus onera omnia qui gravantur”. *Il Pontificato di Papa Siricio (384-399)*, Roma 2001; TENŹE, *Biskup Rzymu wobec problemów Kościołów wschodnich przy końcu IV wieku*, „Vox Patrum” 24 (2004) 231-247; B. STUDER, *Siricio papa*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, III, Genova-Milano 2008, kol. 5023; M. STAROWIEYSKI, *Syrycjusz rzymsianin*, w: TENŹE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 899-900.

⁷ Już w 385 roku papież Syrycjusz nadał arcybiskupowi Tesaloniki Anyzjuszowi (po tym, jak papież Damazy w 380 roku dwukrotnie napisał do jego poprzednika Askolusa; zob. też G.D. DUNN, *Innocent I and Anysius of Thessalonica*, „Byzantion” 77 [2007] 124-148) prawo do potwierdzania wyborów biskupich i udzielania odpowiednich święceń w prefekturze dla pretorium wschodniego *Illyricum* (obejmującego dwie diecezje cywilne Macedonii i Dacji, z dwunastoma prowincjami), wyraźnie należącego do „patriarchalnej” jurysdykcji Rzymu. Por. *Acta Romanorum Pontificum a S. Clemente I ad Coelestinum III*, Pontificia Commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis, Fontes, series III, vol. I), Typis Polyglottis Vaticanis 1943, nr 26, s. 85.

*Veneria*⁸, która to sprawa będzie obejmowała szereg wypowiedzi⁹. Trzecia seria mówi już wyraźnie o konieczności odwoływania się do Tradycji. Do oceny pozostaje sprawa stosunku tych teorii do kwestii eklezjologicznych w konkretnych kontekstach historycznych czy dyscyplinarnych, wyznaczających dzieje tych tekstów¹⁰.

2. Początki dyskusji nad rolą Tradycji

Pierwszym chronologicznie tekstem jest wypowiedź synodu w Kartaginie, który odbył się w bliżej nieznanym nam czasie między 345 a 348 rokiem. Był to synod ogólny biskupów katolickich Kościoła Afryki Łacińskiej, któremu przewodniczył biskup Gratus (Grat) z Kartaginy¹¹. Synod

⁸ Względnie *Sicca Venera*; dzisiejsze El Kef w Tunezji. Co do tej miejscowości por. dla przykładu: ST. GSELL, *Histoire ancienne de l'Afrique du Nord*, IV, Paris 1920, s. 349; tamże, V, Paris 1927, s. 266; T. GHALIA, *Hergla et les mosaïques de pavement des basiliques chrétiennes de Tunisie: plan, décor et liturgie*, Tunis 1998; V. SAXER, *Sicca Veneria*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, III, Genova-Milano 2008, kol. 4925-4926.

⁹ O Apiariuszu i jego sprawie por.: L. DUCHESNE, *Histoire ancienne de l'Église*, III, Paris 1910, s. 242-257; CH. PIETRI, *Roma Christiana*, II, Roma 1976, s. 1250-1275; J. MERDINGER, *Rome and the African Church in the Time of Augustine*, New Haven-London 1997, s. 111-135 i 182-199; B. DEGÓRSKI, *Il ricorso ai Padri nei concili africani dei secoli IV-VI*, "Annuario Historiae Conciliorum" 35 (2003) 222-233; V. SAXER, *Apiario di Sicca*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova-Milano 2006, kol. 387-388; B. DEGÓRSKI, *Il ricorso ai Padri nei concili africani dei secoli IV-VI*, w: J. GROHE – J. LEAL – V. REALE (wyd.), *I Padri e le scuole teologiche nei concili. Atti del VII Simposio Internazionale della Facoltà di Teologia, Pontificia Università della Santa Croce, Roma, 6-7 marzo 2003*, Città del Vaticano 2006, s. 237-248; M. STAROWIEYSKI, *Apiariusz*, w: TENŻE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 81. Dokumentację łacińską dotyczącą sprawy Apiariusza wydał C. MUNIER, *Codex Apiarii causae*, w: *Corpus Christianorum. Series Latina* [dalej będziemy skracać: CCL] 149, s. 79-149.

¹⁰ Odnośnie do synodów Afryki Łacińskiej, mających miejsce pomiędzy IV a VI wiekiem, por. np.: CH. MUNIER, *Les Statuta ecclesiae antiqua*, Paris 1960; TENŻE, *La tradition du IIe concile de Carthage*, "Revue des sciences religieuses" 46 (1972) 193-214; B. DEGÓRSKI, *Kler afrykański w świetle synodów IV i V wieku*, "Vox Patrum" 6 (1986) 219-238; TENŻE, *Peculiarità nel monachesimo del Mediterraneo latino secondo i concili dei secoli IV-VI*, w: *Cristianesimo e specificità regionali nel Mediterraneo latino (sec. IV-VI). XXII Incontro di studiosi dell'antichità cristiana, Roma, 6-8 maggio 1993*, Istituto Patristico "Augustinianum", Studia Ephemeridis "Augustinianum" 46, Roma 1994, s. 83-126.

¹¹ Następca Cecyliana jako biskup katolicki Kartaginy podczas schizmy donatystów. Z powodu wygnania Donata przez Konstansa w 347 roku Gratus znalazł się bez donaty-

miał na celu przede wszystkim uczczenie tego, co ojcowie synodalni uważali za zakończenie schizmy donatystów, a co dokonało się dekretem cesarza Konstansa wprowadzającym ponownie w życie prawo z 316 roku, nakazujące rozwiązanie wspólnot schizmatyckich, przekazanie ich dóbr katolikom i wygnanie upartych. Wśród kanonów bezpośrednio związanych z kwestią donatystyczną znajdujemy tu tekst odwołujący się do Tradycji: jest to kanon czternasty, którym biskup Gratus kończy synod, mówiąc o karach dyscyplinarnych dla tych, którzy nie przestrzegają kanonów. Formuła jednak, która przypomina o wierności poprzednim postanowieniom, wydaje się raczej łagodna, ponieważ jest określona jako „sposobność” do zachowania lub utrzymania tego, co zostało ustalone przez inne synody¹².

Drugim świadectwem odwoływania się do Ojców jest dokument synodu w Kartaginie z 390 roku, zwołanego prawdopodobnie w celu rozwiania wszelkich podejrzeń co do prawowierności duchowieństwa afrykańskiego podejrzewanego o uleganie wpływom manichejskim.

stycznego rywala w mieście. Gratus (Grat) był obecny na soborze w Sardyce w 343 roku. Następnie skorzystał ze sposobności, aby zwołać w Kartaginie, około 348 roku, sobór powszechny Kościoła północnoafrykańskiego i podjąć próbę przywrócenia i określenia dyscypliny kościelnej dla całego Kościoła. Poruszono sprawę nacisku donatystów na powtórny chrzest dla tych, którzy byli schizmatykami lub potępionymi z powodu herezji (kan. 1) i podjęto próbę uporządkowania kultu męczenników (kan. 2). Aby wzmocnić dyscyplinę, zalecano zachowanie wstrzeźliwości przez duchownych i wdowy (kanony 3 i 4), zakazano duchownym administrowania majątkami ziemskimi (kanony 6 i 9) oraz lichwy (kanon 13). Biskupi mieli zakaz uzurpowania sobie jurysdykcji względem swoich sąsiadów (kan. 10). W trakcie dyskusji Gratus okazał się dobrym przewodniczącym, ale niewybitną osobowością. O tym, że położenie, w jakim znajdował się Kościół w Afryce Północnej, nie było do końca dobre, świadczy choćby żalenie się Antyгона biskupa Maginy na to, że w kierowanej przez niego diecezji jego stary rywal donatysta był postrzegany przez lud jako „ojciec”, on sam zaś – jako „ojczym” (kan. 12: „susurrat populis ut illum patrem, me vitricum nominet”). Gratus zmarł przed 359 r., gdyż Restytut (*Restitutus*) jako biskup Kartaginy był przedstawicielem katolików z północnej Afryki na synodzie w Rimini. Odnośnie do biskupa Gratusa (Grata) z Kartaginy († przed rokiem 359) por.: W.H.C. FRENDE, *The Donatist Church*, Oxford 1971², s. 177-184; TENŻE, *Grato di Cartagine*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Genova-Milano 2007, kol. 2420. Akta synodu w Kartaginie, który odbył się pod jego przewodnictwem, wydał i opracował CH. MUNIER (wyd.), *Concilia Africae A. 345-A. 525 (Concilium Carthaginense sub Grato a. 345-348)*, CCL 149, 3-10.

¹² Por. CONCILIIUM CARTHAGINENSE SUB GRATO [CONCILIIUM CARTHAGINENSIS AFRICAE PRIMUM], ANNORUM 345-348, can. 14, CCL 149, 9-10: “Gratus episcopus dixit: [...] Sane credo uos tenere multis conciliis a patribus nostris et traditionem esse damnatam et rebaptizationis impietatem esse puniendam; quas res etiam nostro concilio credo iam terminum accepisse. Reliqua uero quae uel facta uel dicta superius comprehensa sunt uel aliis conciliis conscripta secundum legem inueniuntur, custodire nos oportet”.

W tekście tegoż synodu pojawia się odniesienie do postanowień powziętych przez Ojców jako do normy zgodnej z Tradycją przekazaną przez Apostołów. Okoliczność tę należy umieścić wśród postanowień całego szeregu innych synodów, jakie odbyły się w krótkich odstępach czasu. Teksty wypracowane na wszystkich tych synodach wydają się być powiązane ze słynną *Tractoria* – starożytnym dokumentem Kościoła rzymskiego, zredagowanym przez papieża Syrycjusza w dniu 6 stycznia 386 roku. Miało to miejsce w Rzymie, przy relikwiach św. Piotra, w obecności osiemdziesięciu biskupów. Dokument ten był w pierwszym rzędzie przeznaczony dla episkopatu regionu *Italia suburbicaria*, ale został także wysłany do biskupów afrykańskich, aby wezwać ich do wierności istniejącym już postanowieniom. Kolejne więc synody afrykańskie badały normy zawarte w *Tractoria* i je potwierdzały oraz przyjmowały. Po wymienionym już synodzie w Kartaginie z roku 390 były to: synod w Hipponie z roku 393; synod w Kartaginie z roku 397; synod w Kartaginie z 13 września 401 roku. Takie postępowanie Kościoła afrykańskiego było *implicite* znakiem uznawania normatywności poprzednich kanonów, ale w tekście synodu w Kartaginie z 390 roku za podstawę wierności nauce zawartej w dokumencie papieskim uważa się pochodzenie apostoelskie i starożytność przekazywanych zasad. To właśnie te kryteria, będące wyznacznikami Tradycji, a nie powoływanie się na autorytet papieski jako taki, stanowiły sprawdzian prawowierności praktyk Kościoła lokalnego¹³.

Dokumenty kolejnego synodu w Kartaginie, z 24 lutego 418 roku, zawierają te same elementy, które zaczynają wybrzmiewać jako formalne kryteria Tradycji, nawet jeśli nazewnictwo nieco się różni. Pojawiają się pojęcia: „nienowość” i „ustanowienie apostoelskie”, obok określeń bardziej ogólnych, ale nie mniej ważnych, takich jak te, które dotyczą recepcji postanowień Ojców.

Podobne, jeśli nie identyczne, wyrażenia („nauczanie apostoelskie” i „starożytność”) pojawiają się też na synodzie w Kartaginie z 25 maja 419 roku, co jest znakiem, że nabierają one coraz większego znaczenia, wcho-

¹³ Por. CONCILIIUM CARTHAGINENSE, ANNI 390, can. 2, CCL 149, 13: “Geneclius episcopus dixit: Vt superius dictum est, decet sacros antistites ac Dei sacerdotes necnon et leuitas uel qui sacramentis diuinis inseruiunt, continentes esse in omnibus, quo possint simpliciter quod a Domino postulant impetrare, ut quod apostoli docuerunt et ipsa seruauit antiquitas nos quoque custodiamus”.

dząc w użycie¹⁴. Ponieważ jednak z tym synodem wiąże się bezpośrednio sprawa Apiariusza z *Sicca Veneria*, która doprowadziła do pogłębienia pojmowania Tradycji nie tylko w jej składnikach konstytutywnych, ale także jeśli chodzi o jej wartość normatywną i wpływ na kierunek relacji między Stolicą rzymską a Kościołami lokalnymi, nawiążemy do tego tematu w następnym paragrafie.

Jasne i wyraźne ukazanie prymatu postanowień podjętych wcześniej przez Ojców znajdujemy w dokumentach synodu w Milewie z 27 sierpnia 402 r., który zajął się sprawą precedencji biskupów. Była ona uzależniona od czasu przyjęcia święceń biskupich. Jedynie prymasi Numidii¹⁵ i Mauretanii¹⁶ nie podlegali prawu pierwszeństwa starszych. Czytamy tam, że biskup Walenty odwołał się do “przeszłości” życia kościelnego i do aprobaty “braci”¹⁷ jako do normatywnych kryteriów postępowania, które należy stosować. Biskup zaś Dacjan orzekł, że kolegium biskupów będzie uważało się za związane tylko taką nauką, którą wyraźnie zatwierdzili i głosili ich poprzednicy – Ojcowie¹⁸.

¹⁴ Por. *CANONES IN CAUSA APIARII*, can 3, CCL 149, 101: “[...] ita placuit, ut concedet sacros antistites ac Dei sacerdotes necnon et leuitas, uel qui sacramentis diuinis inseruiunt, continentes esse in omnibus, quo possint simpliciter quod a Domino postulant impetrare, ut quod apostoli docuerunt et ipsa seruaui antiquitas nos quoque custodiamus”.

¹⁵ Odnośnie do Numidii por.: V. SAXER, *Vie liturgique et quotidienne à Carthage vers le milieu du IIIe siècle*, Città del Vaticano 1969, *passim*; TENŽE, *Saints anciens d’Afrique du Nord*, Città del Vaticano 1979, *passim*; Y. DUVAL, *Loca sanctorum Africae*, Roma 1982; N. DAVIS, *Ruined cities with in Numidian and Carthaginian territories*, London 2001; S. LANCEL, *L’Algérie antique*, Paris 2003; V. SAXER, *Numidia*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Genova-Milano 2007, kol. 3575-3577.

¹⁶ Odnośnie do Mauretanii por.: S. LANCEL, *S. Augustin et la Maurétanie césarienne: les années 418-419 à la lumière des nouvelles lettres récemment publiées*, “Revue des études augustiniennes” 30 (1984) 48-59; TENŽE, *L’affaire de l’évêque Honorius (automne 419-printemps 420) dans les nouvelles lettres 22*, 23* et 23*A*, “Revue des études augustiniennes” 30 (1984) 251-262; P.A. FÉVRIER, *Aux origines du christianisme en Maurétanie Césarienne*, “Mélanges de l’École française de Rome – Antiquité” 98 (1986) 767-809; M. CHRISTOL – A. MAGIONCALDA, *Studi sui procuratori delle due Mauretaniae*, Cagliari 1989; N. BENSEDDIK, *Nouvelles contributions à l’Atlas archéologique de l’Algérie*, “L’Africa Romana” 7 (1989-1990) 737-751; I. GUI – N. DUVAL – J.-P. CAILLET, *Basiliques chrétiennes d’Afrique du Nord*, Paris 1992; J.P. LAPORTE, *Deux basiliques chrétiennes de Maurétanie Césarienne Souk-el-khems (Galaxia?) et Tarmount (Aras) et les vestiges chrétiens de la région*, “Antiquité Tardive” 7 (1999) 371-382; V. SAXER – A. APPELLA, *Mauretania*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Genova-Milano 2007, kol. 3161-3164.

¹⁷ Należy rozumieć tych „braci” jako „ojców”; braćmi mogli być określani we wspólnych im czasach.

¹⁸ Por. *REGISTRI ECCLESIAE CARTHAGINENSIS EXCERPTA. VIII: Notitia de gestis concilii Mileuitani 27 VIII 402*, can. 86, CCL 149, 206-207: “Valentinus episcopus dixit: Si permittit

3. Pogłębienie eklezjologiczne

Długa i złożona sprawa Apiariusza z *Sicca Veneria* (418-424) bardzo uwypukliła zagadnienie odwoływania się do autorytetu Ojców. Apiariusz, kapłan winny kilku przestępstw i z tego powodu ekskomunikowany przez biskupów afrykańskich, odwołał się do papieża Zozyma I¹⁹, który dopuścił go do wspólnoty kościelnej, wzbudzając tym ostre, przeciwne reakcje Kościoła afrykańskiego²⁰. I tak, po serii licznych synodów odbytych w łacińskiej prowincji *Proconsularis*²¹ oraz synodów plenarnych za czasów św. Aureliusza z Kartaginy²², zwołano synod ogólny dla wszystkich

bonum patientiae uestrae, prosequor: ea quae praeterito tempore in ecclesia Carthaginensi gesta sunt et subscriptionibus fratrum firmata claruerunt, etiam nos hoc seruatuos esse profiteor [...]. Datianus episcopus dixit: Quae maiorum decreuit sententia, nostro assensui mancipabuntur, ut quae praeteritorum conciliorum gestis tenentur Carthaginensis ecclesiae, nostra assensione plene apud nos firmata teneantur. Vniuersi episcopi dixerunt: Hic ordo et a patribus et a maioribus seruatus est, et a nobis Deo propitio seruabitur”.

¹⁹ Odnośnie do papieża Zozyma I (417-418) por.: G. LANGGÄRTNER, *Die Gallienpolitik der Päpste*, Bonn 1964, s. 24-52; W. MARSCHALL, *Karthago und Rom*, Stuttgart 1971, s. 150-159, 166-173; O. WERMELINGER, *Rom und Pelagius*, Stuttgart 1975, s. 134-218; TENŽE, *Das Pelagiusdossier in der Tractoria des Zosimus*, “Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie” 26 (1979) 336-368; D. FRYE, *Early fifth century Gaul*, “Journal of Ecclesiastical History” 42 (1991) 343-361; M. LAMBERIGTS, *Augustine and Julian of Aeclanum on Zosimus*, “Augustiniana” 42 (1992) 311-330; B. STUDER, *Zosimo papa*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, III, Genova-Milano 2008, kol. 5713-5714.

²⁰ Odnośnie do tego zagadnienia por. B. STUDER, *Scrittori dell'Italia fino a papa Leone I Magno*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Patrologia*, III, Casale Monferrato 1978, s. 553.

²¹ Odnośnie do tego regionu Afryki Łacińskiej por.: D. FISHWICK – B.D. SHAW, *The Formation of Africa Proconsularis*, “Hermes” 105/3 (1977) 369-380; D. FISHWICK, *On the origins of Africa Proconsularis, II [The administration of Lepidus and the commission of M. Caelius Phileros]*, “Antiquités africaines” 30/1 (1994) 57-80; F. BEJAOU, *Témoignages chrétiens dans la région de Segermes*, w: S. DIETZ – L. LADJIMI SEBAI – H. BEN HASSEN (wyd.), *Africa Proconsularis. Regional Studies in the Segermes Valley of Northern Tunisia*, II, København 1995, s. 760-767; P.G. SPANU – R. ZUCCA, *Le diocesi rurali della Proconsularis e della Byzacena. Aspetti storici e archeologici*, w: *L’Africa Romana. Atti del XII Convegno di studio, Olbia 12-15 dicembre 1994*, pod red.: M. KHANOUSSI – P. RUGGERI – C. VISMARA, Sassari 1998, s. 401-410; J.A. BELMONTE – A. TEJERA GASPAS – A. PERERA BETANCORT – R. MARRERO, *On the orientation of pre-islamic temples of north Africa: a re-appraisal (new data in Africa proconsularis)*, “Mediterranean Archaeology and Archaeometry” 6/3 (2006) 77-85; S. SKAGGS – N. NORMAN – E. GARRISON – D. COLEMAN – S. BOUHLEL, *Local mining or lead importation in the Roman province of Africa Proconsularis? Lead isotope analysis of curse tablets from Roman Carthage, Tunisia*, “Journal of Archaeological Science” 39/4 (2012) 970-983.

²² Odnośnie do św. Aureliusza z Kartaginy por.: D. CIAVARELLA, *Sant’Aurelio, vescovo di Cartagine, amico di Sant’Agostino*, Roma 1959; F. REFOULÉ, *Datation du premier*

provincji północnoafrykańskich, który odbył się w stołecznej Kartaginie w maju 419 roku. Miał on na celu zbadanie sprawy Apiariusza, czyli rozważenie kwestii zasadności odwoływania się do sąsiednich biskupów w przypadku ekskomuniki. Jako podstawę przyjęto akta Soboru Nicejskiego, których tekst dotarł ongiś do Afryki za pośrednictwem Cecyliana²³, jednego z Ojców Nicejskich²⁴. Decyzja, która miała być podjęta, z góry zakładała milcząco uznanie niepodważalnej roli synodu, niezależnej od Stolicy rzymskiej, oraz formalne odwołanie się do „Ojców” jako do niepodważalnych autorytetów²⁵.

Przed przystąpieniem do obrad Faustyn²⁶, biskup miasta Potenza Picena, jako legat Kościoła rzymskiego, kazał odczytać *Commonitorium*²⁷, co zostało zarządzone przez samego przewodniczącego synodu – Aureliusza z Kartaginy. Należało zbadać takie zagadnienia, jak: normatywny charakter

concile de Carthage contre les Pélagiens et du «libellus fidei» de Rufin, „Revue d'études augustiniennes” 9 (1963) 41-49; CH. MUNIER, *La tradition littéraire des canons africains (345-525)*, „Recherches augustiniennes et patristiques” 10 (1975) 3-22 (por. 7-10); M.G. MARA, *Aurelio di Cartagine*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova-Milano 2006, kol. 658-660; M. STAROWIEYSKI, *Aureliusz, bp Kartaginy*, w: TENŻE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 171.

²³ Odnośnie do Cecyliana z Kartaginy por.: T. CAPUTO, *Il processo a Ceciliano di Cartagine: indagine storico-giuridica sulla prima fase della controversia donatista (312-316)*, Roma 1981; B. KRIEGBAUM, *Caecilianus Carthaginensis episcopus*, w: *Augustinus-Lexikon*, I, Basel 1986-1994, kol. 686-688; TENŻE, *Zwischen den Synoden von Rom und Arles. Die donatistische Supplik bei Optatus* „Archivium Historiae Pontificiae” 28 (1990) 23-61; W.H.C. FRENCH, *Ceciliano*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova-Milano 2006, kol. 972-973; S. ADAMIAK, *Donat, bp Kartaginy*, w: M. STAROWIEYSKI (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 286-287; S. ADAMIAK, *Donatystyczna schizma*, w: M. STAROWIEYSKI (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 287-288.

²⁴ Por. *CANONES IN CAUSA APIARII* I, CCL 149, s. 101: “Aurelius episcopus dixit: Haec ita apud nos habentur exemplaria statutorum, quae tunc Patres nostri de concilio Nicaeno secum detulerunt, cuius formam seruantes, haec quae sequentur constituta, firmata a nobis, custodientur”.

²⁵ Por. *CONCILIUM CARTHAGINENSE, ANNI 419 (acta 25 Maii)*, CCL 149, s. 89: “Superest ut tam exemplaria Nicaeni concilii, quae nunc habemus et a patribus constituta sunt [...]”.

²⁶ Odnośnie do biskupa Faustyna por.: CH. PIETRI, *Roma Christiana*, II, Roma 1976, s. 1250-1275; J. MERDINGER, *Rome and the African Church in the Time of Augustine*, New Haven, MA-London 1997, s. 111-135 oraz 182-199; A. DI BERARDINO, *Faustino di Potenza Picena*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Genova-Milano 2007, kol. 1911-1912.

²⁷ Por. *CONCILIUM CARTHAGINENSE, ANNI 419 (acta 25 Maii)*, CCL 149, s. 90-91.

rozporządzeń Ojców Nicejskich nazwanych wprost „braćmi”²⁸, czy kwestię odwoływania się do Rzymu²⁹ zarówno w kontekście szukania prawdy³⁰, jak i autorytetu³¹.

Dokumenty synodalne pozwalają prześledzić dyskusję w całej jej złożoności. Już na samym początku, po przeczytaniu *Commonitorium*, wystąpił przyjaciel św. Augustyna – biskup Alipiusz z Tagasty³², legat prowincji Numidia – stwierdzając, że to, co zostało przedstawione, nie odpowiada rzeczywistości obrad soboru Nicejskiego i że w związku z tym konieczne jest przyjrzenie się wiernej kopii oryginalnych tekstów nicejskich, które

²⁸ Por. CONCILIIUM CARTHAGINENSE, ANNI 419 (acta 25 Maii), CCL 149, s. 90: “Ita enim dixerunt fratres in concilio Nicaeno [...]”. Co się tyczy pojęcia “brat” w okresie patrystycznym, por. dla przykładu: B. DEGÓRSKI, *Pojęcie „brat” w okresie prześladowań chrześcijan*, „Dissertationes Paulinorum” 30 (2021) 5-28; TENŻE, *La fratellanza nel pensiero patristico*, „Angelicum” 98 (2021) 423-480.

²⁹ Por. CONCILIIUM CARTHAGINENSE, ANNI 419 (acta 25 Maii), CCL 149, s. 91: “[...] ad beatissimum ecclesiae Romanae episcopum [...]”.

³⁰ Por. CONCILIIUM CARTHAGINENSE, ANNI 419 (acta 25 Maii), CCL 149, s. 91: “[...] iuxta fidem ueritatis [...]”.

³¹ Por. CONCILIIUM CARTHAGINENSE, ANNI 419 (acta 25 Maii), CCL 149, s. 91: “[...] si decreuerit mittendos esse qui praesentes cum episcopis iudicent, habentes auctoritatem eius a quo destinati sunt, erit in suo arbitrio; si uero crediderit sufficere episcopus ut negotio terminum imponant, faciet quod sapientissimo consilio suo iudicauerit”.

³² Odnośnie do św. Alipiusza por.: S. LANCEL, *Saint Augustin et la Maurétanie Césarienne: les années 418-419 à la lumière des Nouvelles Lettres récemment publiées*, „Revue d’études augustiniennes” (1984) 48-59; TENŻE, *La date et le contenu du commonitorium adressé aux évêques Alypius et Peregrinus (ep. 22*)*, „Bibliothèque Augustinienne” 46B (1987) 523-524; M.-E. BERROUARD, *Un tournant dans la vie de l’Église d’Afrique: les deux missions d’Alypius en Italie à la lumière des lettres 10*, 15*, 16*, 22* et 23**, „Revue d’études augustiniennes” 31 (1985) 46-70; M. MARIN, *Alipio e la topica della conversione (Conf. VI,7,11-12)*, w: *Le Confessioni di Agostino (402-2002): Bilancio e prospettive*, Roma 2003, s. 133-147; A. TRAPÈ, *Alipio*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova-Milano 2006, kol. 214; M. STAROWIEYSKI, *Alipiusz, bp Tagasty*, w: TENŻE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 46.

znajdowały się nie w Rzymie, lecz w Konstantynopolu³³. Biskup Nowat³⁴, legat Mauretanii *Sitifensis*, dodał, że w oryginałach nicejskich nie ma nawet wzmianki o tym, by księży czy diakoni odwoływali się do biskupów spoza swojej jurysdykcji³⁵. Faustyn zakwestionował jednak potrzebę badania autentyczności kopii przez ojców synodalnych, mówiąc, że wszystko to zmierza do delegitymizacji Kościoła rzymskiego, do pomniejszenia znaczenia tej ważnej stolicy biskupiej, i zaproponował, aby sam biskup Rzymu zlecił zbadanie wiarygodności tekstu w Konstantynopolu³⁶. Wszystko to bowiem groziło nie tylko podaniem w wątpliwość autentyczności tekstów przechowywanych w Rzymie, ale też samej wiarygodności Stolicy rzymskiej, której autorytet i tak był mniejszy od autorytetu soborów.

Pod wpływem interwencji św. Augustyna z Hippony, legata Numidii, cały synod zgodził się na tymczasowe przestrzeganie kanonu czyta-

³³ Por. CONCILIIUM CARTHAGINENSE, ANNI 419 (acta 25 Maii), CCL 149, s. 91: "Et cum recitaret, Alypius episcopus ecclesiae Thagastensis legatus prouinciae Numidiae dixit: De hoc iam superioribus etiam litteris rescripsimus, et id nos seruatuos profiteamur quod in Nicaeno concilio constitutum est. Adhuc tamen me mouet quoniam, cum inspiceremus graeca exemplaria huius synodi Nicaeni, ista ibi nescio qua ratione minime inuenimus. Vnde petimus uenerationem tuam, sancte papa Aureli, ut quia hoc authenticum concilium Nicaenum in urbe dicitur esse constantinopolitana, aliquos cum scriptis tuae sanctitatis mittere digneris; et non solum ad ipsum sanctum fratrem nostrum Constantinopolitanum episcopum, sed etiam Alexandrinae et Antiochenae sacerdotes, qui hoc nobis sub adstipulatione litterarum suarum dirigant, ut omnis postmodum ambiguitas auferatur: quia nos ita ut frater Faustinus adtulit minime inuenimus. Ista nos tamen paulisper seruatuos, ut antea dixi, donec integra exemplaria ueniant, profiteamur. Petendus est autem litteris nostris etiam uenerabilis ecclesiae Romanae episcopus Bonifatius, ut ipse quoque dignetur ad memoratas ecclesias aliquos mittere, qui eadem exemplaria praedicti concilii Nicaeni secundum eius <ueritatem> possint scripta perferre. Nunc autem memorati concilii Nicaeni qualia exemplaria habemus his gestis sociamus".

³⁴ Odnosnie do biskupa Nowata por.: S.A. MORCELLI, *Africa christiana*, I, Brescia 1816, s. 283-284; J.-L. MAIER, *L'episcopat de l'Afrique romaine, vandale et byzantine*, Roma 1973, s. 369; S. LANCEL (wyd.), *Actes de la Conference de Carthage en 411*, Sources Chretiennes 373, Paris 1991 (por. skorowidz); A. DI BERARDINO, *Novato*, w: TENZE (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Genova-Milano 2007, kol. 3551.

³⁵ Por. CONCILIIUM CARTHAGINENSE, ANNI 419 (acta 25 Maii), CCL 149, s. 92-93.

³⁶ Por. CONCILIIUM CARTHAGINENSE, ANNI 419 (acta 25 Maii), CCL 149, s. 92: "[...] Nec uestra sanctitas praeiudicat ecclesiae Romanae siue de hoc capitulo siue de aliis, quia ut dicere dignatus est frater noster et coepiscopus Alypius dubios esse canones; sed haec ipsa ad sanctum ac beatissimum papam nostrum scribere dignemini, ut et ipse integros canones inquirens cum uestra sanctitate de omnibus constitutis tractare possit. Sufficit autem ut et ipse beatissimus episcopus urbis Romae, sicuti et uestra sanctitas apud se tractat, ita et ipse inquireat, ne contentio inter ecclesias nasci uideatur, sed magis caritate fraterna deliberare possitis, ipso rescribente, quid melius obseruari debeat".

nego w *Commonitorium*, w oczekiwaniu na bezsporne i poprawne teksty dokumentów Soboru w Nicei z 325 roku³⁷. Tylko na podstawie tych dokumentów można bowiem sformalizować przestrzeganie orzeczeń Rzymu. W przeciwnym razie należy odbyć nowy synod, który zadecyduje o sposobie postępowania w sprawie Apiariusza i w ewentualnych podobnych przypadkach. Sprawa zakończyła się więc na razie ponownym dopuszczeniem Apiariusza do komunii kościelnej, po jego prośbie o przebaczenie i po usunięciu go ze stanu duchownego w *Sicca Veneria*. Warto tu jednak zauważyć, a nawet podkreślić, że formalną podstawą tej decyzji nie było wcześniejsze orzeczenie Rzymu, lecz suwerenne postanowienie synodu afrykańskiego.

Oznaczało to zwycięstwo stanowiska afrykańskiego, czyli potwierdzenie normatywności czy ultymatywności odwoływania się do ojców soborowych. Wiązała się z tym również delegitymizacja wypowiedzi Stolicy rzymskiej, jeśli odbiegała ona od głównej, powszechnej tradycji kościelnej: nikt – nie wyłączając biskupa Rzymu – nie może naruszyć tego, co zostało ustalone przez ojców soborowych³⁸.

Ten kierunek postępowania potwierdziły także odpowiedzi tak ważnych ośrodków, jak Kościół Aleksandrii i Kościół Konstantynopola, do których synod afrykański się zwrócił, by wyraziły swoje zdanie w tej sprawie³⁹.

Zgodnie z postanowieniem synodu wysłano pismo do biskupa Rzymu Bonifacego I (lata panowania 418-422)⁴⁰, stwierdzając w nim, że doku-

³⁷ Por. CONCILIIUM CARTHAGINENSE, ANNI 419 (acta 25 Maii), CCL 149, s. 93: “[...] Et hoc nos seruatuos profitemur, salua diligentiore inquisitione Nicaeni concilii”.

³⁸ Por. CONCILIIUM CARTHAGINENSE, ANNI 419 (acta 25 Maii), CCL 149, s. 93: “Vniuersum concilium dixit: Omnia quae in Nicaeno concilio statuta sunt placent nobis omnibus. [...] Quod statutum est in Nicaeno concilio uiolari a quoquam nullatenus potest”.

³⁹ Por. *RESCRIPTA EPISCOPORUM CYRILLI ET ATTICI AD CONCILIIUM AFRICANUM. Epistula Cyrilli Alexandrini episcopi*, CCL 149, s. 162: “[...] ut de scrinio nostrae ecclesiae uerissima exemplaria ex authentico synodo apud Nicaeam ciuitatem metropolim Bythiniae a sanctis patribus constituta atque firmata sub nostrae fidei professione uestrae dilectioni porrigamus”. Por. także *RESCRIPTA EPISCOPORUM CYRILLI ET ATTICI AD CONCILIIUM AFRICANUM. Epistula Attici episcopi Constantinopolitani*, CCL 149, s. 163.

⁴⁰ Jeśli chodzi o papieża Bonifacego I, por.: BONIFATIUS I, *Epistulae*, PL 20, kol. 745-792; INNOCENTIUS, *Epistula* 23, PL 20, kol. 546-547; CAELESTINUS I, *Epistula* 3, PL 50, kol. 427-429; PROSPER AQUITANUS, *Contra collatorem*, PL 51, kol. 213-276; SOCRATES SCHOLASTICUS, *Historia Ecclesiastica* VII, 36, PG 67, kol. 820; E. CASPAR, *Geschichte des Papsttums*, I, Tübingen 1930, s. 359-364; P. PASCHINI – V. MONACHINO, *I papi nella storia*, I, Roma 1961, s. 81-87; E. GRIFFE, *La Gaule chrétienne à l'époque romaine*, I-II, Paris 1964-1966, *passim*; P.J. CAREFOOTE, *Pope Boniface I, the Pelagian Controversy and the Growth of Papal Authority*, “Augustiniana” 46 (1996) 261-289; PH. LEVILLAIN (pod red.), *Dizionario storico del Papato*, I, Milano 1996, s. 195-197; J.N.D. KELLY, *Vite dei Papi*,

menty pierwszego Soboru Nicejskiego znajdujące się w Rzymie są jedynie tłumaczeniem łacińskim oryginalnego tekstu greckiego i jako takie nie są wiarygodne. Wiarygodnych danych należy więc szukać nie w Rzymie, lecz w stolicach Kościołów Wschodnich⁴¹. W swojej odpowiedzi Bonifacy I milcząco zaakceptował stanowisko ojców synodalnych, uznając także uprzywilejowaną rolę Antiochii i Aleksandrii, ale jednocześnie stwierdził, że tylko Kościół rzymski jest głową⁴², podczas gdy inne Kościoły są członkami ciała, którymi ta głowa kieruje⁴³.

W aktach synodu z 419 roku warto jeszcze zwrócić uwagę na ostatnią wzmiankę o Ojcach, niezwiązaną ze sprawą Apiariusza, ale równie istotną. W jednym bowiem z oświadczeń synodalnych autorytet Ojców zostaje podany jako formalny powód do ostatecznego ustalenia autentycznej listy ksiąg natchnionych⁴⁴. Centralność tematu kanonu biblijnego jest do tego

Casale Monferrato 1997², s. 76-78; M. SPINELLI, *Bonifacio I papa*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova-Milano 2006, kol. 802-803; M. STAROWIEYSKI, *Bonifacy I*, w: TENŻE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 216.

⁴¹ Por. CONCILIIUM CATHAGINENSE, ANNI 419 (acta 26 Maii), *Epistula ad Bonifatium Papam*, CCL 149, s. 160-161: "Quamuis enim plurimos codices legerimus, sed nusquam in Nicaeno concilio in latinis codicibus legimus quemadmodum in supradicto commonitorio inde directa sunt, tamen quia hic in ullo codice graeco ea potuimus inuenire, ex orientalibus ecclesiis, ubi perhibentur eadem decreta posse etiam authentica repperiri, magis nobis desideramus adferri. Pro qua re tuam quoque uenerationem obseramus ut scribere etiam ipse digneris ad illarum partium sacerdotes, hoc est ecclesiae Constantinopolitanae et Antiochenae et Alexandrinae et si aliis etiam tuae placuerit sanctitati, ut inde ad nos idem canones apud Nicaeam ciuitatem a Patribus constituti ueniant, te potissimum hoc beneficium cunctis occidentalibus ecclesiis in Domini adiutorio conferente. Quis enim dubitet exemplaria esse uerissima concilii in Graecia Nicaeni synodi congregati quae de tam diuersis locis et de nobilibus Graecis ecclesiis allata et conparata concordat? Quod donec fiat, haec quae in commonitorio supradicto nobis allegata sunt de appellationibus episcoporum ad Romanae ecclesiae sacerdotem et de clericorum causis aput suarum prouinciarum episcopis terminandis, nos usque ad probationem seruatuos esse profitemur, et beatitudinem tuam ad hoc nos adiutam in Dei uoluntate confidimus".

⁴² Por. *Epistula* 14, 1.

⁴³ Por. B. STUDER, *art. cit.*, s. 554.

⁴⁴ Por. *CANONES IN CAUSA APIARII* 24, CCL 149, s. 108: "Vt praeter scripturas canonicas nihil in ecclesia legatur sub nomine diuinarum scripturarum. Sunt autem canonicae scripturae, idest: Genesis. Exodus. Leuiticum. Numeri. Deuteronomium. Hiesu Naue. Iudicum. Ruth. Regnorum libri iiiii. Paralypomenon libri ii. Iob. Psalterium. Salomonis libri v. Liber xii prophetarum. Esaias. Hieremias. Hiezechiel. Danihel. Tobias. Iudith. Hester. Ezdrae libri ii. Machabaeorum libri ii. Noui Testamenti: Euangelia libri iiiii. Actuum Apostolorum liber i. Epistulae Pauli apostoli numero xiiii. Petri ii. Iohannis iii. Iacobi i. Iudae i. Apocalipsis Iohannis liber i. Hoc etiam fratri et consacerdoti nostro Bonifatio uel

stopnia ważna, że nie wymaga komentarza. Należy jedynie zauważyć, że odwołanie się do Ojców jest jednym z kryteriów ustalenia kanonu tekstów biblijnych i go przypieczętowanie. Jednocześnie stanowi żywe świadectwo samego ukonstytuowania się Tradycji w ramach objawienia chrześcijańskiego i jej wpływu na jego przekaz.

4. W kierunku nadania formalnego charakteru

Sprawa prezbitera Apiariusza z północnoafrykańskiej *Sicca Veneria* miała powrócić kilka lat później, a wraz z nią zagadnienie prymatu orzeczeń soborowych nad prerogatywami jurysdykcyjnymi biskupa Rzymu. Apiariusz bowiem, ponownie przyjęty w poczet duchowieństwa *Thabraca* (dzisiejsza Tabarka w północnozachodniej Tunezji), dopuścił się nowych wybryków, został ponownie ekskomunikowany i znów zwrócił się do Rzymu, gdzie papież Celestyn I⁴⁵ dopuścił go jeszcze raz do komunii kościelnej. W związku z tym do Kartaginy wysłano nową delegację Kościoła rzymskiego, której przewodniczył znów biskup Faustyn z Potenza Picena, aby wpłynąć na episkopat afrykański, by ponownie przyjął Apiariusza do grona duchowieństwa. Rzym wierzył, że prerogatywy i uprawnienia, jakimi powinna cieszyć się Stolica Apostolska, spowodują zmianę decyzji biskupów afrykańskich. W międzyczasie Apiariusz ujawnił jednak swoje prawdziwe oblicze i Faustyn musiał się wycofać. Okoliczność ta dała początek nowemu synodowi w Kartaginie, który należy umiejscowić około 424 roku. Synod miał za zadanie podsumować długie debaty, które przetoczyły się przez afrykańskie życie kościelne i je zakłóciły⁴⁶. W liście końcowym, skierowanym przez ojców synodalnych do papieża Celestyna I, potwierdzono zasady prawodawstwa dotyczącego procedury kościelnej związanej z ekskomuniką, o których przestrzeganie proszono także samego biskupa

aliis earum partium episcopis pro confirmando isto canone innotescat, quia et a Patribus ita accepimus in ecclesia legenda”.

⁴⁵ Na temat papieża Celestyna I por.: L.I. SCIPIONI, *Nestorio e il concilio di Efeso*, Milano 1974, szczególnie s. 149-205; H.J. VOGT, *Papst Cölestin und Nestorius, Festschrift H. Tüchle*, Paderborn 1975, s. 85-101; O. WERMELINGER, *Rom und Pelagius*, Stuttgart 1975, s. 244-253; CH. PIETRI, *Roma Christiana*, Roma 1976, s. 1026-1043; 1347-1397; B. Studer, *Celestino I*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova-Milano 2006, kol. 973-974; M. STAROWIEYSKI, *Celestyn I*, w: TENŻE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 228.

⁴⁶ Por. CONCILIUM CARTHAGINENSE, ANNORUM 424-425, CCL 149, s. 169-172.

Rzymu. Papież miał to czynić na mocy zgodności tych zasad z kanonami soborowymi, jako że uchwały soborowe stanowiły według biskupów północnoafrykańskich jedyne kryterium normatywne⁴⁷. Skierowano też wówczas prośbę do biskupa Rzymu o powstrzymanie się od przedwczesnych interwencji w sprawy lokalnych Kościołów. Jedyne kanon tego synodu tak rozstrzygał całą sprawę: “Vt nullus ad Romanam ecclesiam audeat appellare” („Niech nikt nie ośmiela odwoływać się do Kościoła rzymskiego”)⁴⁸.

Późniejsza inwazja Wandalów przerwała obrady synodalne w Afryce Łacińskiej. Synody, choć na krótki czas, zostały jeszcze wznowione na początku VI wieku. Teksty świadczące o wierności Kościoła afrykańskiego tradycji Ojców są już jednak w tym okresie bardzo rzadkie. Dwa z nich wyraźnie mówią o stanowisku Kościoła kartagińskiego wobec poprzednich synodów i soborów, w szczególności soboru nicejskiego. Teksty te, choć liczbowo skromne, są jednak bardzo wymowne, bo świadczą o wyraźnym utrwaleniu się nomenklatury i niepodważalnej rangi Tradycji, do której zawsze trzeba się odnosić.

Pierwszy tekst nosi datę 5 lutego 525 roku, a pochodzi z synodu zwołanego przez biskupa Bonifacego z Kartaginy, w którym uczestniczyło około sześćdziesięciu biskupów z Afryki Prokonsularnej, Numidii i Trypolitani oraz kilku biskupów z Mauretanii *Caesarea* i Mauretanii *Sitifensis*. Nieobecni byli jedynie biskupi z Byzaceny⁴⁹. Przewodnim zagadnieniem synodu było pierwszeństwo Kościołów (diecezji) wśród prowincji Afry-

⁴⁷ Por. CONCILIIUM CARTHAGINENSE, ANNORUM 424-425, CCL 149, s. 170: “[...] deprecamur ut deinceps ad uestras aures hinc uenientes non facilius admittatis, nec a nobis excommunicatos in communionem ultra uelit excipere; quia hoc etiam Nicaeno concilio definitum facile aduertat uenerabilitas tua”.

⁴⁸ CONCILIIUM CARTHAGINENSE, ANNI 424 [ut uidetur], CCL 149, s. 266. Kanon ten znajduje się wśród przepisów Concilium Carthaginense, z 5-6 II 525 roku. Na temat tego kanonu por. CH. MUNIER, *Un canon inédit du XXe concile de Carthage*, “Revue de sciences religieuses” 40 (1966) 113-126.

⁴⁹ Odnośnie do Byzaceny por.: H. DESSAU, *Byzacium*, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, III/1, Stuttgart 1897, kol. 1114-1116; J. DESANGES, *Byzacium, Byzacène*, w: G. CAMPS – S. CHAKER (wyd.), *Encyclopédie berbère*, XI, Aix-en-Provence 1992, s. 1674-1677; W. HUBER, *Byzacium*, w: *Der Neue Pauly*, II, Stuttgart 1997, kol. 866; P.G. SPANU – R. ZUCCA, *Le diocesi rurali della Proconsularis e della Byzacena. Aspetti storici e archeologici*, w: *L’Africa Romana. Atti del XII Convegno di studio, Olbia 12-15 dicembre 1994*, pod red.: M. KHANOUSSI – P. RUGGERI – C. VISMARA, Sassari 1998, s. 401-410; J. DESANGES – S. LANCEL – S. RISTOW, *Byzacena*, w: *Reallexikon für Antike und Christentum*, Supplementband 2, Stuttgart 2003¹⁰, kol. 233-266; CH. MUNIER, *Byzacena (concili di)*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova-Milano 2006, kol. 787-788.

ki łacińskiej, ich hierarchiczna kolejność (precedencja). Podczas trwania synodu wspomniany biskup Bonifacy kazał odczytać symbol Pierwszego Soboru powszechnego w Nicei z 325 roku (*Credo*) oraz długą serię kanonów ustanowionych przez poprzednie synody afrykańskie. Orzeczenia Pierwszego Soboru Nicejskiego, zwanego Soborem „Trzystu Osiemnastu Ojców”, zostały utożsamiane z prawdą, ze starożytną nienaruszoną wiarą, z „prawdziwą wiarą katolicką”, w tym znaczeniu, że posiadają trzy prerogatywy: były objawione przez Ducha Świętego, zostały formalnie zapisane, rozprzestrzeniły się w całym Kościele⁵⁰.

W tych trzech cechach łatwo można rozpoznać rysy formalne, które składają się na Tradycję i ją wyróżniają: boskie pochodzenie, starożytność, powszechność, czyli *antiquitas, formalitas, uniuersalitas*. Wierność tej nicejskiej nauce decyduje o przynależności poszczególnych Kościołów (diecezji) do prawowiernego, jedyne Kościoła⁵¹. W ten sposób wyraźnie wyłania się istota Tradycji i jej kościołotwórczy charakter polegający na autentycznej interpretacji wiary chrześcijańskiej oraz konstytutywnej roli w rozwoju doktryny i dyscypliny kanonicznej.

Drugi i ostatni tekst z tego okresu pochodzi ze zbioru *Breuiatio canonum* sporządzonego przez Ferranda⁵² (I połowa VI wieku), diakona Ko-

⁵⁰ Por. CONCILIIUM CARTHAGINENSE, DIE 5 II ANNI 525, CCL 149, s. 262: “Quisquis ergo perturbare statutum ordinem quandocumque temptauerit, honoris sui iudicabitur pati iacturam, sed quatenus nisi corde mundato difficiliter ueritas inuenitur, fide autem corda mundantur, fidem primitus, quam fideliter praedicamus, fidelissima confessione pandamus. Haec est autem uera et catholica fides, quam Nicaeno concilio a trecentis XVIII conuenientibus episcopis, Sancto Spiritu reuelante, conscriptam, per uniuersum mundum quacumque diffunditur, uniuersa suscipit ecclesia. Haec, si placet huic sancto coetui, recitetur. Episcopi dixerunt: Placet, placet”.

⁵¹ Por. CONCILIIUM CARTHAGINENSE, DIE 5 II ANNI 525, CCL 149, s. 263: “Ab uniuersis episcopis dictum est: Haec est fides quam didicimus et docemus; cui quisquis reluctauerit aut subscribere deuitauerit, ipse se catholicum negat. [...] Satis enim consequens est ut, qui rectae credulitatis regulam sumpsimus, disciplinae quoque ecclesiasticae instituta noscimus, ne a recta credulitate observatio inordinata discordet, cum oporteat fidem moribus decorari, nec sit quispiam religionis integerrimus praedicator, nisi mandatorum fuerit diligentissimus obseruator”.

⁵² Na temat diakona Ferranda z północnoafrykańskiej, łacińskiej stolicy kościelnej – Kartaginy por.: C. MUNIER (wyd.), *Concilia Africae a. 345 – a. 525* (= CCL 149), Turnholti 1974, s. 284-286; R. ENO, *Ferrandus and Facundus on Doctrinal Authority*, “*Studia Patristica*” 15 (1984) 291-296; A. ISOLA, *Sulla paternità della Vita Fulgentii*, “*Vetera Christianorum*” 23 (1986) 63-71; M. SIMONETTI, *Ferrando di Cartagine*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiana*, II, Genova-Milano 2007, kol. 1937-1938; S. ADAMIAK, *Ferrandus*, w: M. STAROWIEYSKI (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 358.

ścioła w Kartaginie, ucznia Fulgencjusza z Ruspe⁵³, za którym podążył na wygnanie na Sycylię. Główna zaleta tejże *Breuiatio* polega na tym, że Ferrand, układając swoje dzieło odnotowujące wszystkie synody północnoafrykańskie, czerpał teksty kanonów bezpośrednio z oryginalnych akt i ksiąg, które wkrótce zaginęły z powodu wielu nieszczęść, jakie spotkały Afrykę Łacińską. Ferrand relacjonuje równie lapidarnie, co wyraźnie, że pierwszy Sobór Konstantynopoliński z 381 roku (drugi sobór powszechny) odwołał się jako do autorytetu do Pierwszego Soboru Nicejskiego z 325 roku, określając go jako „wiarę Ojców”⁵⁴.

5. Wnioski

Seria tekstów pochodzących z synodów afrykańskiego Kościoła łacińskiego, które mówią o odwoływaniu się do Ojców, zawiera silne argumenty, które niezbieżnie świadczą o tym, że ojcowie synodalni byli przekonani, iż zawsze należy się opierać na autorytecie wcześniej żyjących Ojców i odwoływać się do niepodważalnej Tradycji. Dokumenty te, jeśli nie przyczyniają się do zdefiniowania tak zwanej „argumentacji patrystycznej” w kategoriach, w jakich pojmujemy ją we współczesnej teologii, to

⁵³ Odnośnie do biskupa św. Fulgencjusza z Ruspe por.: G. LAPEYRE, *Fulgence de Ruspe*, Paris 1929; B. NISTERS, *Die Christologie des Fulgentius von Ruspe*, Roma 1930; W. SZOŁDRSKI, *Św. Fulgencjusz, bp Ruspe, czasy, życie, dzieła*, Wrocław 1965 (maszynopis); M.G. BIANCO, *Abecedarium Fulgentii episcopi*, „Orpheus NS” 1 (1980) 152-171; M. DJUTH, *Fulgentius of Ruspe: the initium bonae voluntatis*, „Augustinian Studies” 20 (1989) 39-60; F.P. RIZZO, *Fulgenzio a Siracusa*, w: *Studi di filologia classica in onore di G. Monaco*, IV, Palermo 1991, s. 1473-1482; V. GROSSI, *La questione della predestinazione nell'agostinismo di Fulgenzio di Ruspe (Cagliari 502-523)*, w: *La Sardegna paleocristiana tra Eusebio e Gregorio Magno. Atti del Convegno, Cagliari, 10-12 ottobre 1996*, Cagliari 1999, s. 201-225; J. WOJTCZAK, *List XVII Fulgencjusza z Ruspe jako świadectwo doktryny o powszechności grzechu pierworodnego*, *Źródła myśli teologicznej* 12, Kraków 1999, s. 127-130; D. BACHELET (wyd.), *Fulgence de Ruspe. Lettres ascétiques et morales*, Sources Chrétiennes 487, Paris 2004; M. SIMONETTI, *Fulgenzio di Ruspe*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Genova-Milano 2007, kol. 2021-2023; W. TUREK, „*Virgo genatrix inviolata permansit*”. *Riferimenti mariani nella "Lettera" 17 di Fulgenzio di Ruspe*, „Theotokos” 15 (2007) 177-187; S. ADAMIAK, *Fulgencjusz, bp Ruspe*, w: M. STAROWIEYSKI (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 376-379.

⁵⁴ Por. FERRANDUS ECCLESIAE CARTHAGINENSIS DIACONUS, *Breuiatio canonum*, can. 217, CCL 149, s. 305: „Vt custodiatur fides patrum trecentorum decem et octo. Concilio Constantinopolitano, tit. 2”.

przynajmniej świadczą o fakcie świadomego i ustawicznego odwoływania się w starożytnych Kościołach do Tradycji.

Dowiadujemy się też z nich, że wyrażenie „ojcowie” (lub rzadkie formy analogiczne, takie jak chociażby „bracia” – ἀδελφοί, *fratres*) jest synonimem „Tradycji”, ponieważ wiąże się ściśle z działalnością i autorytetem soborów, w szczególności Pierwszego Soboru w Nicei z 325 roku, którego zasadnicze znaczenie dogmatyczne nie ma sobie równych w historii Kościoła.

Konsekwencją uznania Pierwszego Soboru Nicejskiego za niepodważalną Tradycję jest nadanie wypowiedziom Ojców charakteru normatywnego obowiązującego nawet Kościół rzymski.

Ogólna lektura dokumentów synodów afrykańskich ujawnia coraz wyraźniejsze precyzowanie wyznaczników Tradycji: apostołskiego pochodzenia, starożytności, powszechnej akceptacji. Ale to przede wszystkim uznanie działania Ducha Świętego w kolegium synodalnym nadaje Tradycji moc wiążącą i pozwala na utożsamienie jej z wiarą i prawdą.

Co więcej, poza metodologiczną czy doktrynalną rolę odwoływania się do Tradycji, dokumentacja synodów afrykańskich stanowi decydujący krok w ewolucji relacji między Rzymem a innymi biskupstwami w zakresie prymatu jurysdykcyjnego czy autorytatywnej roli Rzymu. W swoich ostatecznych reperkusjach kwestia ta jest więc zabarwiona tonami eklezjologicznymi i ekumenicznymi.

Omawiane teksty, przechodzące od uwarunkowań dyscyplinarnych i egzystencjalnych do centralnego problemu autorytetu w Kościele, pozwalają odkryć ogromny wkład Kościoła afrykańskiego w starożytną myśl chrześcijańską tego złotego wieku, w którym działali tacy Ojcowie, jak Aureliusz, Alipiusz czy sam Augustyn.

Bibliografia

Źródła

Acta Cypriani (*Bibliotheca Hagiographica Latina* numer 2037; tłumaczenie hiszpańskie w: *Biblioteca de Autores Cristianos* 75, s. 756-761; tłumaczenie włoskie: M. PELLEGRINO, *Vita e martirio di S. Cipriano*, Alba 1955, s. 191-199; tłumaczenie francuskie: V. SAXER, *Saints anciens d'Afrique du Nord*, Roma 1979; *Acti e passioni dei martiri*. Introduzione di A.A.R. BASTIAENSEN, testo critico e commento a cura di A.A.R. BASTIAENSEN *ET AL.*, Fondazione Lorenzo Valla, Milano 1987, s. 193-231).

Acta Romanorum Pontificum a S. Clemente I ad Coelestinum III, Pontificia Commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis, Fontes, series III, vol. I), Typis Polyglottis Vaticanis 1943.

BONIFATIUS I, *Epistulae*, PL 20, kol. 745-792.

CAELESTINUS I, *Epistula* 3, PL 50, kol. 427-429.

CODEX APIARII CAUSAE, CCL 149, s. 79-87.

COLLECTIO AVELLANA, CSEL 35/1, s. 48-58.

CONCILIUM CARTHAGINENSE SUB GRATO [CONCILIUM CARTHAGINIS AFRICAE PRIMUM], ANNORUM 345-348, CCL 149, s. 2-10.

CONCILIUM CARTHAGINENSE, ANNI 390, CCL 149, s. 11-19.

CONCILIUM CARTHAGINENSE (25 V 419), *Canones in causa Apiarii*, CCL 149, s. 101-111 (*secundum codices Y, F, sylloges Maassenianae dictae*).

CONCILIUM CARTHAGINENSE (25 V 419), *Canones in causa Apiarii*, CCL 149, s. 116-129 (*secundum collectiones Italicas*).

CONCILIUM CARTHAGINENSE (25 V 419), *Canones in causa Apiarii*, CCL 149, s. 132-145 (*secundum recensione Dionysianas*).

CONCILIUM CARTHAGINENSE (25 V 419), *Canones in causa Apiarii*, CCL 149, s. 146-148 (*secundum recensionem Dionysianam priorem*).

CONCILIUM CARTHAGINENSE (25 V 419), *Conclusio canonum in causa Apiarii*, CCL 149, s. 149.

CONCILIUM CARTHAGINENSE (25 V 419), *Subscriptiones sessionis primae diei*, CCL 149, s. 150-155.

CONCILIUM CARTHAGINENSE (5-6 II 525), CCL 149, s. 254-282.

Epistulae Imperatorum Pontificum aliorum, *Collectio Avellana*, CSEL 35/2.

FERRANDUS CARTHAGINENSIS DIACONUS, *Breuiatio canonum* (a. 523-546), CCL 149, s. 284-311.

INNOCENTIUS, *Epistula* 23, PL 20, kol. 546-547.

MARCELLINUS ET FAUSTINUS, *Liber precum*, PL 13, kol. 80-107.

PONTIUS CARTHAGINENSIS, *Vita Cypriani* (*Bibliotheca Hagiographica Latina* numer 2041; tłumaczenie hiszpańskie w: *Biblioteca de Autores Cristianos* 75,

s. 724-750; tłumaczenie włoskie: M. PELLEGRINO, *Vita e martirio di S. Cipriano*, Alba 1955, s. 89-187; M. SIMONETTI, w: *Collana di Testi Patristici* 6; L. CANALI, w: *Vite dei Santi*, Fondazione L. Valla, Milano 1975, s. 5-49.

PROSPER AQUITANUS, *Contra collatorem*, PL 51, kol. 213-276.

REGISTRI ECCLESIAE CARTHAGINENSIS EXCERPTA. VIII: *Notitia de gestis concilii Mileuitani 27 VIII 402*, CCL 149, s. 205-208.

RESRIPTA EPISCOPORUM CYRILLI ET ATTICI AD CONCILIUM AFRICANUM. *Epistula Cyrilli Alexandrini episcopi*, CCL 149, s. 162-163.

SOCRATES SCHOLASTICUS, *Historia Ecclesiastica*, PG 67, kol. 29-872.

Opracowania

ADAMIAK S., *Donat, bp Kartaginy*, w: M. STAROWIEYSKI (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 286-287.

ADAMIAK S., *Donatystyczna schizma*, w: M. STAROWIEYSKI (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 287-288.

ADAMIAK S., *Ferrandus*, w: M. STAROWIEYSKI (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 358.

ADAMIAK S., *Fulgencjusz, bp Ruspe*, w: M. STAROWIEYSKI (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 376-379.

ALÈS A. D', *La théologie de S. Cyprien*, Paris 1922.

ARONEN J., *Indebtedness to Passio Perpetuae in Pontius' Vita Cypriani*, "Vigiliae Christianae" 38/1 (1984) 67-76.

BACHELET D. (wyd.), *Fulgence de Ruspe. Lettres ascétiques et morales*, Sources Chrétiennes 487, Paris 2004.

BAKKER H. i inni (pod red.), *Cyprian of Carthage. Studies in his Life, Languages and Thought*, Leuven 2013.

BAUMEISTER T., *Der heilige Bischof. Überlegungen zur Vita Cypriani*, w: "Studia Patristica" XVIII, Kalamazoo 1989, s. 275-282.

BARNARD L.W., *The Council of Serdica: Some problems re-assessed*, "Annuaire Historiae Conciliorum" 12 (1980) 1-25.

BARNARD L.W., *Site of the Council of Serdica*, Studia Patristica 17, Oxford 1982.

BARNARD L.W., *The Council of Serdica 343 A.D.*, Sofia 1983.

BEJAOUI F., *Témoignages chrétiens dans la région de Segermes*, w: S. DIETZ – L. LADJIMI SEBAI – H. BEN HASSEN (wyd.), *Africa Proconsularis. Regional Studies in the Segermes Valley of Northern Tunisia*, II, København 1995, s. 760-767.

BELMONTE J.A. – TEJERA GASPAR A. – PERERA BETANCORT A. – MARRERO R., *On the orientation of pre-islamic temples of north Africa: a re-appraisal (new data in Africa proconsularis)*, "Mediterranean Archaeology and Archaeometry" 6/3 (2006) 77-85.

BENSEDDIK N., *Nouvelles contributions à l'Atlas archéologique de l'Algérie*, "L'Africa Romana" 7 (1989-1990) 737-751.

- BENSON E.W., *Cyprian, his Life, his Time, his Work*, London 1897.
- BERROUARD M.-E., *Un tournant dans la vie de l'Église d'Afrique: les deux missions d'Alypius en Italie à la lumière des lettres 10*, 15*, 16*, 22* et 23**, „Revue d'études augustinienne” 31 (1985) 46-70.
- BIANCO M.G., *Abecedarium Fulgentii episcopi*, „Orpheus NS” 1 (1980) 152-171.
- BRISSON J.P., *Autonomisme et christianisme dans l'Afrique romaine de Septime Sévère à l'invasion arabe*, Paris 1958.
- CALLAM D., *Clerical Continence in the Fourth Century*, „Theological Studies” 41 (1980) 3-50.
- CAPUTO T., *Il processo a Ceciliano di Cartagine: indagine storico-giuridica sulla prima fase della controversia donatista (312-316)*, Roma 1981.
- CAREFOOTE P.J., *Pope Boniface I, the Pelagian Controversy and the Growth of Papal Authority*, „Augustiniana” 46 (1996) 261-289.
- CASPAR E., *Geschichte des Papsttums*, I, Tübingen 1930.
- CHANTRAINE H., *Das Schisma von 418/419 und das Eingreifen der kaiserlichen Gewalt in die römische Bischofswahl*, w: P. KNEISSL – V. LOSEMANN (pod red.), *Alte Geschichte und Wissenschaftsgeschichte. Festschrift für Karl Christ zum 65. Geburtstag*, Darmstadt 1988, s. 79-94.
- CHRISTOL M. – MAGIONCALDA A., *Studi sui procuratori delle due Mauretaniae*, Cagliari 1989.
- CIAVARELLA D., *Sant'Aurelio, vescovo di Cartagine, amico di Sant'Agostino*, Roma 1959.
- CRISTO S., *Some Notes on the Bonifacian-Eulalian Schism* „Aevum” 51 (1977) 163-167.
- DAVIS N., *Ruined cities with in Numidian and Carthaginian territories*, London 2001.
- DEGÓRSKI B., *Kler afrykański w świetle synodów IV i V wieku*, „Vox Patrum” 6 (1986) 219-238.
- DEGÓRSKI B., *Peculiarità nel monachesimo del Mediterraneo latino secondo i concili dei secoli IV-VI*, w: *Cristianesimo e specificità regionali nel Mediterraneo latino (sec. IV-VI). XXII Incontro di studiosi dell'antichità cristiana*, Roma, 6-8 maggio 1993, Istituto Patristico «Augustinianum», *Studia Ephemeridis «Augustinianum»* 46, Roma 1994, s. 83-126.
- DEGÓRSKI B., *Il ricorso ai Padri nei concili africani dei secoli IV-VI*, „Annuario Historiae Conciliorum” 35 (2003) 222-233.
- DEGÓRSKI B., *Il ricorso ai Padri nei concili africani dei secoli IV-VI*, w: J. GROHE – J. LEAL – V. REALE (wyd.), *I Padri e le scuole teologiche nei concili. Atti del VII Simposio Internazionale della Facoltà di Teologia, Pontificia Università della Santa Croce, Roma, 6-7 marzo 2003*, Città del Vaticano 2006, s. 237-248.
- DEGÓRSKI B., *Pojęcie „brat” w okresie prześladowań chrześcijan*, „Dissertationes Paulinorum” 30 (2021) 5-28.
- DEGÓRSKI B., *La fratellanza nel pensiero patristico*, „Angelicum” 98 (2021) 423-480.

DELEANI S., *Le récit de la mort de Cypriens dans la Vita Cypriani: structure et signification*, w: *La narrativa cristiana antica. Codici narrativi, strutture formali, schemi retorici. XXIII Incontro di Studiosi dell'Antichità Cristiana. Roma 5-7 maggio 1994*, Studia Ephemeridis Augustinianum 50, Roma 1995, s. 465-477.

DESANGES J., *Byzacium, Byzacène*, w: G. CAMPS – S. CHAKER (wyd.), *Encyclopédie berbère*, XI, Aix-en-Provence 1992, s. 1674-1677.

DESANGES J. – LANCEL S. – RISTOW S., *Byzacena*, w: *Reallexikon für Antike und Christentum*, Supplementband 2, Stuttgart 2003¹⁰, kol. 233-266.

DESSAU H., *Byzacium*, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, III/1, Stuttgart 1897, kol. 1114-1116.

DI BERARDINO A., *Faustino di Potenza Picena*, w: TENŽE (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Genova-Milano 2007, kol. 1911-1912.

DI BERARDINO A., *Novato*, w: TENŽE (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Genova-Milano 2007, kol. 3551..

DI BERARDINO A., *Ursino antipapa*, w: TENŽE (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, III, Genova-Milano 2008, kol. 5517-5518.

DJUTH M., *Fulgentius of Ruspe: the initium bonae voluntatis*, "Augustinian Studies" 20 (1989) 39-60.

DUCHESNE L., *Histoire ancienne de l'Église*, III, Paris 1910.

DUNN G.D., *Innocent I and Anysius of Thessalonica*, „Byzantion” 77 (2007) 124-148.

DUQUENNE L., *Chronologie des lettres de S. Cyprien*, Subsidia hagiographica 54, Bruxelles 1972.

DUVAL Y., *Loca sanctorum Africae*, II, Paris 1982.

ENO R., *Ferrandus and Facundus on Doctrinal Authority*, "Studia Patristica" 15 (1984) 291-296.

FAHEY M.A., *Cyprian and the Bible: a Study in Third-Century Exegesis*, Tübingen 1971.

FAULKNER J.A., *Cyprian the Churchman*, Cincinnati-New York 1906.

FÉVRIER P.A., *Aux origines du christianisme en Maurétanie Césarienne*, "Mélanges de l'École française de Rome – Antiquité" 98 (1986) 767-809.

FERRUA A., *Epigrammata Damasiana*, Città del Vaticano 1942 (por. także recenzję: A. VACCARI, "Biblica" 24 [1943] 190-194).

FISHWICK D., *On the origins of Africa Proconsularis, II [The administration of Lepidus and the commission of M. Caelius Phileros]*, "Antiquités africaines" 30/1 (1994) 57-80.

FISHWICK D. – SHAW B.D., *The Formation of Africa Proconsularis*, "Hermes" 105/3 (1977) 369-380.

FONTAINE J., *Naissance de la Poésie dans l'Occident chrétien*, Paris 1981.

FREND W.H.C., *The Donatist Church*, Oxford 1971².

FREND W.H.C., *Ceciliano*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova-Milano 2006, kol. 972-973.

FREND W.H.C., *Grato di Cartagine*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Genova-Milano 2007, kol. 2420

FRYE D., *Early fifth century Gaul*, "Journal of Ecclesiastical History" 42 (1991) 343-361.

GALLICET E., *Cipriano e la Chiesa*, w: *La concezione della Chiesa nell'antica letteratura Cristiana*, Pubblicazioni dell'Istituto di Filologia Classica e Medievale 100, Genova 1986.

GAUDEMET J., *Droit de l'Église*, Paris 1985.

GESSEL W., *Das primatiale Bewusstsein Julius I. im Lichte der Interaktionen zwischen Cathedra Petri und den zeitgenössischen Synoden*, w: *FS H. Tüchle*, Paderborn 1975, s. 63-74.

GHALIA T., *Hergla et les mosaïques de pavement des basiliques chrétiennes de Tunisie: plan, décor et liturgie*, Tunis 1998.

GSELL ST., *Histoire ancienne de l'Afrique du Nord*, I-V, Paris 1913-1927.

GIRARDI M., *Scrittura e battesimo degli eretici nella lettera di Firmiliano a Cipriano*, "Vetera Christianorum" 19 (1982) 37-67.

GREEN M., *The Supporters of the Antipope Ursinus*, "The Journal of Theological Studies" 22 (1971) 531-538.

GRIFFE E., *La Gaule chrétienne à l'époque romaine*, I-II, Paris 1964-1966.

GROSSI V., *La questione della predestinazione nell'agostinismo di Fulgenzio di Ruspe (Cagliari 502-523)*, w: *La Sardegna paleocristiana tra Eusebio e Gregorio Magno. Atti del Convegno, Cagliari, 10-12 ottobre 1996*, Cagliari 1999, s. 201-225.

GUI I. –DUVAL N. –CAILLET J.-P., *Basiliques chrétiennes d'Afrique du Nord*, Paris 1992.

HAMMAN A.G., *Ascèse et virginité à Carthage au IIIe siècle*, w: *Memoriam sanctorum venerantes. Miscellanea in onore di Monsignor Victor Saxer*, Studi di Antichità Cristiana 48, Città del Vaticano 1992, s. 503-514.

HANSON R.P.C., *The search for the Christian doctrine of God: the Arian controversy, 318-381*, Edinburgh 1988.

HESS H., *The early development of canon law and the Council of Serdica*, New York 2002.

Huß W., *Byzacium*, w: *Der Neue Pauly*, II, Stuttgart 1997, kol. 866.

ISOLA A., *Sulla paternità della Vita Fulgentii*, "Vetera Christianorum" 23 (1986) 63-71.

JASPER D., *Canones synodi romani ad Gallos episcopos – die älteste Dekretale?*, „Zeitschrift für Kirchengeschichte" 107 (1996) 319-326.

KELLY J.N.D., *Vite dei Papi*, Casale Monferrato 1997².

KOCH H., *Cyprianische Untersuchungen: Arbeiten zur Kirchengeschichte*, IV, Bonn 1926.

KRIEGBAUM B., *Caecilianus Carthaginensis episcopus*, w: *Augustinus-Lexikon*, I, Basel 1986-1994, kol. 686-688.

KRIEGBAUM B., *Zwischen den Synoden von Rom und Arles. Die donatistische Supplik bei Optatus* "Archivium Historiae Pontificiae" 28 (1990) 23-61.

LAMBERIGTS M., *Augustine and Julian of Aeclanum on Zosimus*, "Augustiniana" 42 (1992) 311-330.

LANCEL S., *S. Augustin et la Maurétanie Césarienne: les années 418-419 à la lumière des nouvelles lettres récemment publiées*, "Revue des études augustiniennes" 30 (1984) 48-59.

LANCEL S., *L'affaire de l'évêque Honorius (automne 419-printemps 420) dans les nouvelles lettres 22*, 23* et 23*A*, "Revue des études augustiniennes" 30 (1984) 251-262.

LANCEL S., *La date et le contenu du commonitorium adressé aux évêques Alypius et Peregrinus (ep. 22*)*, „Bibliothèque Augustinienne" 46B (1987) 523-524.

LANCEL S. (wyd.), *Actes de la Conférence de Carthage en 411*, Sources Chrétiennes 373, Paris 1991.

LANCEL S., *L'Algérie antique*, Paris 2003.

LANGGÄRTNER G., *Die Gallienpolitik der Päpste*, Bonn 1964.

LAPEYRE G., *Fulgence de Ruspe*, Paris 1929.

LAPORTE J.P., *Deux basiliques chrétiennes de Maurétanie Césarienne Souk-el-khems (Galaxia?) et Tarmount (Aras) et les vestiges chrétiens de la région*, "Antiquité Tardive" 7 (1999) 371-382.

LEVILLAIN PH. (pod red.), *Dizionario storico del Papato*, I, Milano 1996.

LIPPOLD A., *Ursinus und Damasus*, "Historia" 14 (1965) 105-128.

LIZZI TESTA R., *Senatori, popolo, papi. Il governo di Roma al tempo dei Valentiniani*, Roma 2004.

MAIER J.L., *Le dossier du Donatisme. I: Des origines à la mort de Costance II (303-361)*, Texte und Untersuchungen 134, Berlin 1987, s. 122-126.

MARA M.G., *Aurelio di Cartagine*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova-Milano 2006, kol. 658-660.

MARIN M., *Alipio e la topica della conversione (Conf. VI, 7, 11-12)*, w: *Le Confessioni di Agostino (402-2002): Bilancio e prospettive*, Roma 2003, s. 133-147.

MARONE P., *Eulalio antipapa*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova-Milano 2006, kol. 1833-1834.

MARSCHALL W., *Karthago und Rom*, Stuttgart 1971.

MERDINGER J., *Rome and the African Church in the Time of Augustine*, New Haven-London 1997.

MONACHINO V., *Il primato nella controversia ariana*, w: *Saggi storici intorno al Papato*, Roma 1959, s. 17-90.

MONTGOMERY H., *The Bishop Who Fleed: Responsibility and Honour in Saint Cyprian*, w: *Studia Patristica*, XXI, Leuven 1989, s. 264-267.

MONTGOMERY H., *Pontius' Vita Cypriani and the making of a Saint*, "Symbolae Osloenses" 71 (1996) 195-215.

- MORCELLI S.A., *Africa christiana*, I, Brescia 1816.
- MUNIER CH., *Les Statuta ecclesiae antiqua*, Paris 1960.
- MUNIER CH., *Un canon inédit du XXe concile de Carthage*, "Revue de sciences religieuses" 40 (1966) 113-126.
- MUNIER CH., *La tradition du IIe concile de Carthage*, "Revue des sciences religieuses" 46 (1972) 193-214.
- MUNIER CH. (wyd.), *Concilia Africae a. 345 – a. 525* (= CCL 149), Turnholti 1974, s. 284-286.
- MUNIER CH., *La tradition littéraire des canons africains (345-525)*, „Recherches augustiniennes et patristiques” 10 (1975) 3-22.
- MUNIER CH., *Bizacena (concili di)*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova-Milano 2006, kol. 787-788.
- MUSCONI A., *Ecclesia mater chez Cyprien de Carthage*, Roma 2013.
- NISTERS B., *Die Christologie des Fulgentius von Ruspe*, Roma 1930.
- NORTON M.A., *Pope Damasus: Leaders of Iberian Christianity*, Boston 1962.
- OPELT I., *Die westliche Partei auf dem Konzil von Serdica*, w: *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*, hrsg. von R. PILLINGER, Wien 1986, s. 85-92.
- PASCHINI P. – MONACHINO V., *I papi nella storia*, I, Roma 1961.
- PAWŁOWSKA B., *In memoriam sanctorum martyrum. Epigramaty damazjańskie w rzymskich katakumbach*, "Vox Patrum" 24 (2004) 489-497.
- PELLEGRINO M., *Eucarestia e martirio in San Cipriano*, w: *Convivium dominicum*, Catania 1959, s. 135-150 (przedruk: *Ricerche patristiche* 1, Torino 1982, s. 525-540).
- PEREIRA LAMELAS I., *Una domus et ecclesia dei in saeculo. Leitura socio-antropológica do projecto de ecclesia de S. Cipriano de Cartago*, Lisboa 2002.
- PIETRI CH., *Roma Christiana*, Roma 1976.
- PIETRI CH. – GHILARDI M., *Damaso*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova-Milano 2006, kol. 1325-1329.
- PILARA G., *Problemi ancora aperti nel pontificato damasiano. Lo scisma ursiniano e i concili romani nel pontificato di Damaso*, "Clio" 28/1 (2002) 115-133.
- REFOULÉ F., *Datation du premier concile de Carthage contre les Pélagiens et du «libellus fidei» de Rufin*, „Revue d'études augustiniennes" 9 (1963) 41-49.
- REUTTER U., *Damasus, Bischof von Rom, Leben und Werk*, Tübingen 2009.
- RIZZO F.P., *Fulgenzio a Siracusa*, w: *Studi di filologia classica in onore di G. Monaco*, IV, Palermo 1991, s. 1473-1482.
- Saecularia Damasiana. Atti del convegno internazionale per il XVI centenario della morte di Papa Damaso I (11-12-384 – 10/12-12-1984)*, Città del Vaticano 1986.
- SAUMAGNE CH., *S. Cyprien, évêque de Carthage, «pape» d'Afrique*, Études d'antiquités africaines, Paris 1975.

SAXER V., *Vie liturgique et quotidienne à Carthage vers le milieu du IIIe siècle*, Città del Vaticano 1969.

SAXER V., *Saints anciens d'Afrique du Nord*, Città del Vaticano 1979.

SAXER V., *La Bible chez les Pères latins du IIIe siècle*, w: *Le monde latin antique et la Bible*, sous la direction de J. FONTAINE ET CH. PIETRI, Paris 1985, s. 339-369.

SAXER V., *Afrique latine*, w: *Hagiographies. Histoire internationale de la littérature hagiographique latine et vernaculaire en Occident des origines à 1550*, sous la direction de G. PHILIPPART, CC. Hagiographies 1, Turnhout 1994, s. 35-43.

SAXER V., *La Vita Cypriani du diacre Pontius*, «Première biographie chrétienne», w: *Orbis Romanus Christianusque ab Diocletiani aetate usque ad Heraclium. Travaux sur l'Antiquité Tardive rassemblés autour de recherches de Noël Duval*, Paris 1995, s. 237-251.

SAXER V., *Apiario di Sicca*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova-Milano 2006, kol. 387-388.

SAXER V., *Numidia*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Genova-Milano 2007, kol. 3575-3577.

SAXER V., *Sicca Veneria*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, III, Genova-Milano 2008, kol. 4925-4926.

SAXER V. – APPELLA A., *Mauretania*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Genova-Milano 2007, kol. 3161-3164.

SCHMIDT M., *Epigrammata Damasiana, propaganda z rzymskich podziemi*, Poznań 2007.

SCIPIONI L.I., *Nestorio e il concilio di Efeso*, Milano 1974.

SIEBEN H.J., *Die Konzilsidee der Alten Kirche*, Paderborn 1979.

SIMONETTI M., *La crisi ariana nel secolo IV*, Studia Ephemeridis Augustinianum 11, Roma 1975.

SIMONETTI M., *Ferrando di Cartagine*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Genova-Milano 2007, kol. 1937-1938.

SIMONETTI M., *Fulgenzio di Ruspe*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Genova-Milano 2007, kol. 2021-2023.

SIMONETTI M., *Serdica. II. Concilio*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, III, Genova-Milano 2008, kol. 4860-4861.

SINISCALCO P., *La lettera 63 di Cipriano sull'eucarestia. Osservazioni sulla cronologia, sulla simbologia, sui contenuti*, w: *Storia e interpretazione degli antichi testi eucaristici*, Genova 1995, s. 69-82.

SKAGGS S. – NORMAN N. – GARRISON E. – COLEMAN D. – BOUHLEL S., *Local mining or lead importation in the Roman province of Africa Proconsularis? Lead isotope analysis of curse tablets from Roman Carthage, Tunisia*, "Journal of Archaeological Science" 39/4 (2012) 970-983.

SPANU P.G. – ZUCCA R., *Le diocesi rurali della Proconsularis e della Byzacena. Aspetti storici e archeologici*, w: *L'Africa Romana. Atti del XII Convegno di studio, Olbia 12-15 dicembre 1994*, pod red.: M. KHANOUSSI – P. RUGGERI – C. VISMARA,

Sassari 1998, s. 401-410.

SPINELLI M., *Bonifacio I papa*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova-Milano 2006, kol. 802-803.

STAROWIEYSKI M., *Alipiusz, bp Tagasty*, w: TENŻE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 46.

STAROWIEYSKI M., *Apiariusz*, w: TENŻE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 81.

STAROWIEYSKI M., *Aureliusz, bp Kartaginy*, w: TENŻE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 171.

STAROWIEYSKI M., *Bonifacy I*, w: TENŻE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 216.

STAROWIEYSKI M., *Celestyn I*, w: TENŻE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 228.

STAROWIEYSKI M., *Cyprian*, w: TENŻE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 243-248.

STAROWIEYSKI M., *Damazya*, w: TENŻE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 263-264.

STAROWIEYSKI M., *Juliusz I*, w: TENŻE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 562.

STAROWIEYSKI M., *Syrycjusz rzymianin*, w: TENŻE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 899-900.

STAROWIEYSKI M., *Ursyn Rzymianin*, w: TENŻE (wyd.), *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 960.

STOLTE B.H., *La chiesa orientale e i canoni «occidentali»*, w: G. LANATA (pod red.) *Il tardoantico alle soglie del duemila: diritto, religione, società*, Pisa 2000, s. 165-175.

STUDER B., *Scrittori dell'Italia fino a papa Leone I Magno*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Patrologia*, III, Casale Monferrato 1978.

STUDER B., *Eusebio e i rapporti con la Chiesa di Roma*, w: E. DAL COVOLO ET AL. (pod red.), *Eusebio di Vercelli e il suo tempo*, Roma 1997, s. 181-189.

STUDER B., *Celestino I*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova-Milano 2006, kol. 973-974.

STUDER B., *Giulio I papa*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Genova-Milano 2007, kol. 2317-2318.

STUDER B., *Siricio papa*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, III, Genova-Milano 2008, kol. 5023.

STUDER B., *Zosimo papa*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, III, Genova-Milano 2008, kol. 5713-5714.

SULLIVAN D.D., *The Life of the Nord Africans Revealed in the Works of St. Cyprian*, Washington D.C. 1933.

SZOLDRSKI W., *św. Fulgencjusz, bp Ruspe, czasy, życie, dzieła*, Wrocław 1965 (maszynopis).

SZYMUSIAK M.J., *Z pradziejów bazyliki Matki Bożej Zatybrańskiej. Tragiczne dni września 366*, w: *FS Kard. S. Wyszyński*, Lublin 1973, s. 379-383.

TILLEY M.A., *Donatist Martyr Stories. The Church in Conflict in Roman North Africa*, Translated Texts for Historians 24, Liverpool 1996.

TRAPÈ A., *Alipio*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova-Milano 2006, kol. 214.

TUREK W., "Virgo genatrix inviolata permansit". *Riferimenti mariani nella "Lettera" 17 di Fulgenzio di Ruspe*, "Theotokos" 15 (2007) 177-187.

TYBUROWSKI K., *Wkład papieża Damazego w kościelne i świeckie umocnienie władzy*, „Vox Patrum” 24 (2004) 211-222.

ULRICH J., *Die Anfänge der abendländischen Rezeption des Nizänums*, Patristische Texte und Studien 39, Berlin 1994.

VOGT H.J., *Papst Cölestin und Nestorius*, *Festschrift H. Tüchle*, Paderborn 1975.

WERMELINGER O., *Rom und Pelagius*, Stuttgart 1975.

WERMELINGER O., *Das Pelagiusdossier in der Tractoria des Zosimus*, "Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie" 26 (1979) 336-368.

WISCHMEYER W., *Der Bischof im Prozes. Cyprian als Episcopus, Patronus, Advocatus und Martyr vor dem Proconsul*, w: *Fructus centesimus. Mélanges offerts à Gerard J.M. Bartelink*, Instrumenta Patristica 19, Dordrecht 1989, s. 363-371.

WŁOSOK A., *Actes des martyrs et Passions*, w: *Nouvelle histoire de la littérature latine, V: Restauration et renouveau. La littérature latine de 284 à 347 après J.C.*, éd. par R. HERZOG, Turnhout 1993, s. 426-427, 433-435.

WOCH J., "Portamus onera omnia qui gravantur". *Il Pontificato di Papa Siricio (384-399)*, Roma 2001.

WOCH J., *Biskup Rzymu wobec problemów Kościołów wschodnich przy końcu IV wieku*, „Vox Patrum” 24 (2004) 231-247.

WOJTCZAK J., *List XVII Fulgencjusza z Ruspe jako świadectwo doktryny o powszechności grzechu pierworodnego*, *Źródła myśli teologicznej* 12, Kraków 1999, s. 127-130.

Zocca E., *La «Senectus mundi». Significato, fonti e fortuna di un tema ciprianeo*, w: *Studi sul cristianesimo antico e moderno in Onore di Maria Grazia Mara*, a c. di M. SIMONETTI e P. SINISCALCO (= "Augustinianum" 35 [1995] 641-677).

RECOURSE TO THE AUTHORITY OF THE FATHERS
IN THE AFRICAN SYNODS FROM THE 4TH TO THE 6TH CENTURY.
THE CASE OF THE APIARIUS OF *SICCA VENERIA*

S u m m a r y

The series of texts from the synods of the African Latin Church that speak of appealing to the Fathers contain strong arguments that irrefutably testify to the fact that the synodal fathers were convinced that it was always necessary to rely on the authority of the Fathers who lived earlier and to refer to the indisputable Tradition. These documents, if they do not contribute to defining the so-called “patristic argumentation” in the terms in which we understand it in modern theology, at least testify to the fact of a conscious and constant reference to Tradition in the ancient Churches.

We also learn from them that the expression “fathers” (or rare analogous forms such as, for example, “brothers” – ἀδελφοί, *fratres*) is synonymous with “Tradition”, since it is closely associated with the activity and authority of the Councils, in particular the First Council of Nicaea of 325, whose essential dogmatic significance is unparalleled in the history of the Church.

The consequence of recognising the First Council of Nicaea as indisputable Tradition is to give the statements of the Fathers a normative character binding even on the Roman Church.

A general reading of the documents of the African synods reveals an increasing clarification of the determinants of Tradition: apostolic origin, antiquity, universal acceptance. But it is above all the recognition of the action of the Holy Spirit in the synodal college that gives Tradition its binding force and allows it to be identified with faith and truth.

Moreover, beyond the methodological or doctrinal role of appealing to Tradition, the documentation of the African synods represents a decisive step in the evolution of the relationship between Rome and other bishoprics in terms of jurisdictional primacy or the authoritative role of Rome. In its ultimate repercussions, the issue is thus tinged with ecclesiological and ecumenical tones.

Moving from disciplinary and existential considerations to the central problem of authority in the Church, the texts discussed here allow us to discover the enormous contribution of the African Church to the ancient Christian thought of this golden age, in which Fathers such as Aurelius, Alypius and Augustine himself were active.

Keywords: Apiarius of *Sicca Veneria*; Latin North Africa; early Christian Synods of Latin North Africa; authority of the Fathers; Tradition; Bishop of Rome; legal appellation.

Słowa kluczowe: Apiariusz z *Sicca Veneria*; Łacińska Afryka Północna; wczesno-chrześcijańskie synody Łacińskiej Afryki Północnej; autorytet Ojców; Tradycja; Biskup Rzymu; apelacja prawna.